

METÂLİB VE MEZÂHİB

METAFİZİK VE İLÂHİYÂT

Orijinal Metin:

Histoire de la Philosophie, Les Problèmes et Les Écoles., 1886

PAUL JANET, GABRIEL SÉAILLES

Fransızcadan tercüme eden:

ELMALI'LI HAMDİ YAZIR

Eser Neşriyat ve Dağıtım., İstanbul 1978

16x24 cm, LVI+462 sayfa, 3. hamur kâğıt, dikişli, ciltli

Bibliyografya Künyesi:

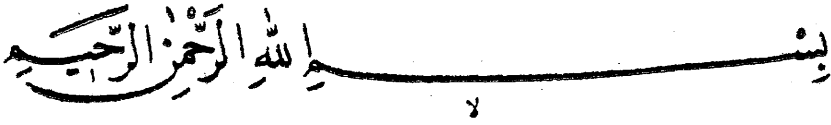
Elmalılı Hamdi Yazır (Mütercim.), *Metâlib ve Mezâhib.*, Kitabın Yazarları: Paul Janet ve Gabriel Séaille., Orijinal Metin: *Histoire de la Philosophie, Les Problèmes et Les Écoles.*, 1886], Eser Neşriyat ve Dağıtım., İstanbul 1978

Matbû metni tarayarak dönüştüren ve düzenleyen:

Mehmet Gümüş

Redaksiyon:

Durmuş Hocaoglu

SESLENİŞ (HUTBE)

Hamd ve minnet Sana'dır Yâ Rabb!

Ey Yüce Rabb! Sen, şu görünürdeki ayrılığı içteki kavuşmaya ulaştırmasa idin, ben beni görmez, seni sezmezdim. Anlayanlarla bir halli olmak, anlamayanlara da yol göstermek istemezdim. Sen, bana, vicdan dedikleri bir buluş, vücud dedikleri bir bulunuş bağışladın. Ben, bu buluş ile, kendimi kendimde buluyor, bulunuşuma eriyorum. Bu sayede, başka varlıklara varıyor, vicdanlarımı kendime katıyorum.

Vicdan, her an açıkça görünen, besbelli bir ilk olay, vücud ise bu aynaya aksetmiş başka bir olay. Vicdan, vücudu, kendinden önce gelen zarurî bir şart buluyor. Bu suretle, vücud, vicdanın ilişkisi olan ilk şey oluyor. Vücud olmasa vicdan olamayacak, vicdan olmasa vücud açıkça görünemeyecek. Kişinin vicdanı ile vücudunun birleşmesinde senin misâlin, yani vekilin olan nefis, âlemin vicdanı ile vücudunun birleşme başlangıcında da sen kendin belirmekte,

Ey Rabb! Sen bizi böyle, bir taraftan vicdan, bir taraftan vücûd adında iki olaylar zinciri içinde yüzdürüyorsun. İçimde, dışımda, her an birer hal noktası olarak uçuşup duran olay parıltılarını fırlatıyor, birbirlerine bağlayıp, taneler, diziler, cüzûler, küller, hey'etler, toplumlar, milletler, devletler, hasılı âfemler gösteriyorsun.

Ey ezeli hikmet sâhibi! Şu, cisimlere aid olaylardan çekim, manevi olaylarda da ruh denilen iki kavuşma başlangıcı olmasa idi, bu yıldızlar

ve bu düzenden oluşınlar nasıl bulunacaktır? Fikirler ve akıllar nasıl tutunacaktır? Atom tasavvurunun çıktığı o olaylar noktalarından, matematikğin adetleri ve boyutları, fizikğin mekanik büyük eserleri, kimyanın atom unsurları, hayatın uzvi hücreleri, tabiat tarihinin nebatları, hayvanları ve cansızları, tabiatın cisimleri, astronominin yıldızları, yıldızların düzenli âlemi nasıl derlenir toplanır, toplanıp da zaman içinde nasıl sürüklenirdi?

Ey varlığı için başkasına muhtaç olmayan örneksiz yaratıcı : Sen hadiselerin tozu dumana katmasından, bize, o iki ulaşma başlangıcı altında, iki âlem verdin ve veriyorsun. Çekimin kavramında madde olanları, ruhun kavramında da mânâ olanları uçuruyorsun. Fennin kabul ettiği Esir buluşu ile tabiatın sonunu hallettik sananlar ne kadar yanılıyorlar. Düşünmüyorlar ki eğer Esir, tek başına uzay gibi, bitişik bir birim ise, onun bir kısmı nasıl harekete gelebilir? O akan deniz nasıl dalgalanabilir? Yok Esir müstakil parçalara bölünmüş ise, her parçanın öbüründen ayırt edilmesi bir ayrılmaya bağlıdır. O halde, bir küçük parçanın hareketini ötekine geçiren vasıta nedir? Bir yerden başka yere geçmek için başlangıca lüzum kalmadan bir küçük parçanın hareketini diğer parçaya sıçratmak mümkün ise, ışığın geçmesi için Esir faraziyesine ne hacet vardı? Haydi çekime bir cevher niteliği yakıştırarak madde olanları birbirine bitıştirelim. Ruha da bir cevher niteliği yakıştırarak mânâ olanları birbirine ulaştıralım. Fakat, bu iki kavuşma başlangıcı, birbirlerine karşı, her bakımdan, ayrı kalabilirler mi? Öyle olsa idi benim onlardan ne haberim olurdu? Ruhlar ile cisimler arasında ne münasebet bulunurdu? Nefis ile beden birbirleriyle nasıl içli dışlı olabilirlerdi? Halbuki ben, ruhlarda cisimleri görüyorum. Şu anda, zihnimde, memleketimin cisme dair bütün hatıraları yaşıyor. Sonra, cisimlerde de ruhları görüyorum. Meselâ, zihin çalışmalarımın şu sınırlı beden içinde kaynaştığını duyuyorum. Bu suretle, ruh ile beden, birleşme derecesinde bir bağlantı ile, (Ben) dediğim nefsimde karar kıldıklarını anlıyorum. Cisim ile ruhun bu buluşması olmasa idi Ben şu kalemi ve hatta o kalemi tutan bu elimi nasıl bulur, nasıl tanırdım? Elimde kalemi nasıl oynatırdım? Günahlarımın karaları gibi şu kara satırları nasıl dökerdim? Demek ki, âlem pergelinin kutupları yerindeki o iki kavuşma başlangıcı arasında, daha mühim ve daha büyük bir kavuşma başlangıcı var. Var ki : ruh ile beden birleşebiliyorlar. Ruh ile beden bu kavuşma başlangıcından ben kendimi buluyorum, (Ben) diyebiliyorum. Ruhaniliği ve cismaniliği toplayabiliyorum. Bu iki suretin aksettiği bu aynaya (Nefsim) diyorum. (Kendim) dediğim bu birlik başlangıcında ikileme, üçleme yıkılıyor. Ortak koşma, tek varlığın kabulüne dönüşüyor. Artık (Men arefe nefsehu fakad arefe

rabbehu = Nefsini bilen rabbini bilir) in ne demek olduğunu bu görme ile anlıyorum. Bundan sonra, bütün ruh suretlerini bir tarafa, cisim suretlerini de bir tarafa diziyorum. Ezellere (başı olmayanlara), lâyezallere (sonu olmayanlara) koşuyorum. Nefsim gibi nice nice nefisler bulunduğunu görüyorum. Aralarındaki münasebetleri ve kavuşmayı duyuyorum. Görüşüp konuşuyorum. Kendimdekini onlarda, onlardakini kendimde tekrar buluyorum. Kendi birliğimi, şahid olduğum vicdan ile, onlardaki birliği de kıyas vicdanı ile anlıyorum. Aramızdaki birliği yine vicdanımda idrâk ediyorum. Kıyas eden ile edilenin, gören ile görülenin, vicdan ile vücudun birleştiği bu üç nokta, artık olayların Sidre-i Müntehası, vücudun (İstiva) noktasıdır. (Errahmanü ale-l'arş-i'stevä) bunun belirdiği takta asılmış bir ledün kitâbesi. Bu nişaneyi görüyorum. Tekliğinin arşına geldiğimi anlıyorum. (Eşhedü en lâilâhe il-lallahü vahdehu lâşerike lehu) deyip bu Teklik dershanesine giriyorum.

Ya Rabb! Bu gördüğüm Sen misin? Yoksa, küllün nefsi âlemin nefsi, en büyük insan, kâmil insan denilen vekilin, Halifen midir? Ben buraya olaylar içinde geldim. Hem nefsimle değil ruhumla geldim. Ruhumla kavuştuğum ve (Ben) diyemediğim bir birlik başlangıcına vardım. Nefsinden geçtim, bütün nefislerden de geçtim. Fakat, bu geçiş, az çok sonu olanlar içinde bir geçiş. (Ben) diyemiyorum. Lâkin yine bir Ben gölgesi içindeyim. Demek ki, birliğe varırken, vicdan ve vücudun mutlak değerleriyle birliklerine değil, henüz vicdan mahiyetinde olan izâfî birliklerine vardım. Bu bakımdan, henüz sana değil, Bir oluşunun arşına geldim. Gerçi, olaylardan doğrudan doğruya sana atlamak yolların en kisasıdır. Bir âlemin nefsi, bir olaylar cevheri tasavvuru edinmek seni bulmaktan daha kolay olmamakla beraber, vicdan merhalelerine bir merhale daha ilâve etmek demektir. Onun için, bunu bıraktırmak ve olayların vücudunu senin vücudundan ibaret görmek, sana yaklaşma aşkına daha elverişli görünür. Halbuki, olayların bahsi geçen başlangıçlarda görünen izâfî yokolmamalarını silmeden, vücudunu olayların vücudunun üstünde görmek, seni, yalnız vicdanın ilgilendiği şey olan ve vicdanın hizasında bulunan, meydana getirilmiş vücud gibi, yalnız ve bizatihi bir vücud değil, vicdan ve vücudun mutlak birliğini sağlayan mutlak hak bilmek ve cevher olmaktan daha yüce bir kendi kendine ve kendiliğinden varlık olarak tanımak, melekût âleminde gezerken, daha büyük bir yükselişe nâil olmaktır. Uzak sefer görgüyü çoğaltır. Bu çoğalma ise mutlak kemâline bir mertebe daha yaklaşmadır. Evvelki yolda, Sen, apaçık olarak, Mutlaksın. Her vücud senin olduğu için, vicdan seni, mutlak vücud ile aşikâr şekilde bulmuş olur. İkinci yolda hem aşikârsın, hem nazarîsin. Vicdan seni, kendi payına apaçık, vücudun payında da nazarî olarak bulur. Apaçıklığın ve naza-

riliğin bir araya getirilmesi de, Tek olmana daha uygun görünür. Görünürdeki ve içteki ismi bu mânâda anlamak evvelki mânâdan daha fazla akla gelir.

Hasılı : Seni arşta tanımak, arşın üstünde tanımak meselesinde, İstiva meselesi denilen bu karışık îmân içinde, vicdan ile vücûdu karıştırıp (Ene-l'hak = Hak Benim) diyenler olmuş. (Ben) i yok etmeden sana varanlar, vücud olarak değil, vicdan olarak vardıklarının farkına varmamışlardır. Sana vücud olarak varanlar kendi vücudlarını yoketmiş bulunurlar. Çünkü, vücudunun karşısında diğer vücudlar mahvolmak mecburiyetindedirler. Göz ile görmek bile vicdanî bir buluşma demektir. Cemalini görenler (Ente Rabbi lâ-ilâhe-illâ ente, halakteni) diyebilirler. Mansur Sana geldi ise (Ene-l'hak = Hak Benim) dediği zaman değil, asılıp, (Ben) den tamamiye soyulup çıktığı zaman gelebilmiştir. Taklid edenin tevhidi (Lâilâhe illâllâh) ârif olanın tevhidi (Lâilâhe illâ ente) dir. (Lâilâhe illâ ene) ancak senin tevhidindir.

Ey Rablerin Rabbi ve ey Hakkın ve Doğrunun mercii! Seni arayanların çoğu, ya kör bir tabiat veya köhne bir kuvvet sandılar. Yapar, yıkar, anlayıp anlatamaz dediler. Bunlar, hitabına nâil olan peygamberlerindeki sırrını idrâkten âciz kaldılar. Sana yalvaranları gaflet içinde, söylediklerinde meşgul olanları câhil farzettiler. Bilmediler ki senin sözün olmasa idi insan sözü olmaz idi. Sen anlatmasa idin, Âdem (A.S.) isinleri bilemezdi Anlattın, buyurdun, buyurdıklarını duyurdun. Onlar da, bize duyurmak, aç gönüllerimizi doyurmak için, dik kafalı inadçılarla uğraştılar. Nemrudlarla, Firavunlarla boğuştu. Ebu Cehillerle döğüştüler. İnsanlara sağ bir vicdan, vicdanlara noksansız bir hürriyet nuru doğdu ise, bunlarla, sonradan bunların yerini alanlarla doğdu.

Ey ululuk güzelliği! Seni sevenler sevişir, sevmeyenler döğüşür. Peygamberler seni sevdiler, düşmanları kardeş yaptılar, hakkı, hukuku tanıttılar, milletler meydana getirdiler. İlmi ve veliliği miras bıraktılar. Kelâmın olmasa idi onlar olmazdı. Onlar olmasa idi, insanlık, faziletli toplumculuk ruhunu duymazdı. Firavunlar, Nemrudlar, o milletlerin üzerinde, kahredici baskılar ve bencil aldatmacalarla, zorba hükûmetler kurmak istiyorlardı. Halkı, kendilerine, heykellerine, resimlerine tapırtmak sevdasında idiler. Kardeşleri birbirine düşman yapıyorlardı. Çünkü, insan ruhunun sonsuz temayüllerini üç günlük ömrün içine sığdırmağa çalışıyorlardı. Başı ve sonu olmayanın gönüllere aksi demek olan sınırsız emellerin tecellilerini yeteri kadar kuşatabilen ebediliğin, sonsuz genişliğindeki keyif ile yetinmekten habersiz bulunuyorlardı. O sınırsız emel, o iş zorlaması, akıllara uyusukluk, kalplere sıkıntı veriyordu. Sevgiyi düşmanlığa, aşkı ihtirasa, irâdeyi entrikaya, hürri-

yeti esirliğe çeviriyordu. Hak meclisinde yer bulamayan fânî gönülleri, ihtiras heykelleri içinde yerleşmek için, şehvetler âleminde boğuşturuyordu.

Ey kitap indiren! ve ey bulutları yürüten! Hâlis sâlevâtını ve bol selâmını o büyük peygamberlere ve bilhassa son peygamber ve temiz kullarının efendisi olan (MUHAMMED MUSTAFA) (Sallallahü aleyhi ve sellem) efendimiz hazretlerine hediye eyle ki birliğine şehâdeti (Ve eşhedü enne Muhammedün abdühü ve resulühu) iman vesikasile tekid ederek, insanlığı, canlı ve cansız putların esirlik boyunduruğundan kurtarmış, Firavunların, Kayzerlerin, kistrâların zorbalık binalarını yıkarak, vicdanlara hürriyet zevkini tattırmış ve bu zevkin, karşılıklı tam bir uyuşmadan doğan faziletli bir toplumculuğa ve bunun da, hakkın ortaksız hakimiyetini temsil eden, üstün bir kulluğa dayanabileceğini anlatmıştır.

HAZRETİ MUHAMMED'in tuttuğu meseleden yayılan lâhûti nurları alıp insanlık âlemine ilim ve iş olarak dağıtan ve medeniyetin hak ve hakikatını tebliğ eylemiş olan (MUHAMMED) Ashâbını, rahmetinin cennetile meramlarına eriştir. Devrin en şiddetli toplum sarsıntılarına uğrayan Müslümanların uyanışlarını tamamla ve kalplerini, bir Tek oluşunun arşından, yeni yeni feyizlerle doldur Ya Rabbi!

Allahümme salli alâ seyyidînâ Muhammedin ve alâ âlihi ve sahbihi ecmain.

8. Haziran. 1923

Elmalılı Hamdi YAZIR

D İ B Â C E (ÖNSÖZ)

Köşesine çekilmiş bu âciz, Elmalılı Hamdi, babası Numan, babası Mehmed, babası Bekir, babası Hasan, babası Bedrettin, mekteplerde ve medreselerde tahsil devrelerini tamamladıktan sonra, uzun seneler muhtelif İslâm ilimlerini ve bilhassa onbeş sene kadar (Fıkıh) okutmakla meşgul olmuş ve bu sırada Garbin hukuk esaslarını tanımak ve İslâm Şeriatının insani ve içtimai kıymetile Garp hukukunun ilmi mukayesesine ve medeni mukabelesine dair bir fikir edinebilmek için, Fransız lisanından da bir az bir şey bellemiş idim. Bu hukuk vadisinde dolaşan âciz çalışmalarım, Anayasa hukukundan Umumi felsefeye bir bakışta bulunmak ihtiyacını gösterdi. Tahsil hayatımda, devamlı olarak üç dört seneyi işgal eden Felsefe ve Kelâm öğreniminin semeresi olarak, felsefi bahis ve doktrinlerle geçen aşinalığım, pek az bir lisan bilgisi ile, bu ihtiyacımı gidermeğe yardım etti. Fransız kitapları okuduğum halde, İngilizlerin ilim tasnifleri mizacıma uygun geldi. Mantıktan başladım. Bu münasebetle (Darü'l-hilâfe) medreseleri namile yapılan yeni teşkilâtta (Süleymaniye) Medresesi Mantık Müderrisliğile vazifelendirildiğimden, İngiliz feylezoflarından (Alexandre Bain) nin (İstintacı ve İstikraî Mantık) adını alan ve (Stuart Mill) mantığından sonra olan kitabını terceme edip okutarak Mantık ve diğer fenler hakkındaki yeni fikirlerin İslâmdaki mantık ve ilim telâkikleri ile münasebetlerini araştırırken, felsefe tarihinin ehemmiyeti kendini gösterdi. Bu bâtta müracaat ettiğim eserler içinde, Fransız feylezoflarından mütevaffa (Paul Janet = Pol Jane) nin (Metâlib ve Mezâhib) adını taşıyan «Felsefe Tarihi» ni tam manâsı ile ilmi ve felsefi, ve eşsiz toplu bir eser buldum. Zamanımıza kadar gelen garp felsefe cereyanına tam bilgimizi bu eserin karşılayacağını ve bunu okuyacak İslâm âlimlerinin garp fikirlerini dağıtık vasıtalar içinde aramaktan müstağni kalacaklarını anladım. Felsefe tarihi hocalarından bir hayli kimseye bunun tercemesini tavsiye ve rica ettiğim ve vaadlar aldığım halde, kimse bu vaadını yerine getirmedi. Vaktaki; şu bir iki sene zarfında bütün resmî meğalelerden vareste ve bütün derslerimden ayrı kaldım. Bu sırada, bu kitabın (İlâhiyat Felsefesi) kısmından başlayarak aşağıdan yukarıya ter-

cemesine koyuldum. Evvela bunu, sonra (**Metafizik**) kısmını tamamlamaya muvaffak oldum. Bu iki kısım, bizim en büyük felsefî ihtiyacımızı kavradığı için, diğer kısımları beklemeden, neşredilmesini ve klasik kitapların yani; (**Kütübü Münakkaha-i Müdevvane = Yazılmış veciz kitaplar**) in lisanımıza nakil ve tercemesinden pek ziyade bahsedilen şu zamanda, bunun bir başlangıç oluvermesini temenni etmekten kendimi alamadım. Senelerden beri devam eden ilmi çalışmaları durdurulmuş ve o çalışmaların müktesep bir vatan ücreti olan geçim imkânları kesilmiş ve bu sebeple hususi hayatı yeis verici bir hale gelmiş bulunan bir kimsenin bu iştigali, bir küstahlık ve bu temennisi bir hayal sayılmak lâzım gelirse de, ilme mübtelâ olmanın böyle bir tecellisini mazur görmemek ve vazifenin yapılmasında Hakkın rızasından başka bir gâye gütmeyen muztarip bir kalbe Hazreti (**Müsebbibülesbab**) in mutlak inâyetinden ümid kestirmek de doğru değildir.

Filhakika, ilim dostu bazı fâzıl kimselerin, ilâhî sevk ile, kitabın basılma masraflarını üstlerine almaları bugün bu eserin yayınlanmasına imkân verdi. İhtimal ki; bu eser, aslının kıymeti ve tercemesinin sâdeliği ve açıklığı ile, gerek Şeriye ve gerek Maarif Vekâletlerinin rağbetine nâil olabılırdı. Fakat, bu rağbetin sonradan zuhûruna mânî olmayan ve belki onu daha ziyade kolaylaştıracak olan bu şahsî teşebbüsteki fedakârlık, eserin neşrini çabuklaştırmak bakımından, daha uygun görüldü.

Eski bir fıkıh müderrisinin böyle garptan nakledilmiş bir felsefe eserinin neşrinde Hakkın rızasını gözetmek iddiası bir az garip görünür. Fakat, bugünkü hayat şartları altındaki yeni ihtiyaçlara göre, İslâma hizmet ile kendisini mükellef bilen ve başka lisana aşına olmayan İslâm âlimlerinin kendilerine yabancı bilgileri tamamlayacak, fikir çalışmalarını açarak hedef tayinlerine vesile olacak böyle bir eserin muतालâasını kolaylaştırmaktaki iyi niyet dikkat nazarına alınırsa, bu garâbet zâil olmak lâzım gelir.

Âhirete âid maksadları dünya maksadlarıyla icrâ etmek İslâm Şeriatında hoş görülmezse de, dünya maksadlarını âhret maksadları ile tatbik etmek o nisbette hoş görülür.

(**Utütü ulûmelevveline velâhirin**) hadisi şerifinden anlaşılacağı üzere, (**Aleyhisselâtü Vesselâm**) Efendimiz, Evvelin ve Âhirin ilimlerine mazhariyetle mümtaz idi. Onun vârisi olan ümmetin de bu mazhariyette bulunması iktiza eder. Bu sayededir ki o ümmet, diğer ümmetler için (**Mabihilistishad = Örnek alınacak**) bir kemali hâiz olabilir. İlmî servetleri tam olan milletlerin ölüsü de dirisi de, noksanları olan milletlerin medenî mercileri olagelmıştır.

İslâm Milleti (Vecealnaküm ümmeten vasatan litekûnû şühedâe alennas) sırrına mazhar olmak için (Ve yekûnürresulü aleyküm şehiden) gereğince, Hazreti Resulullahı örnek ittihaz edebilmeli ve diğer ümmetlerden istiğna ile tam istiklâle sâhip olmalıdır ki; yalnız Allahın dergâhı önünde rûkû edebilsin. Halbuki, bugünkü ümmet, geçmişlerinin ilimlerini zâyî etmekte bulunduğu gibi, yeni ilimlerde de, her bakımdan, noksan olduğu için, İslâmın şevketinden hisse alamamış, garp milletlerine karşı ilmî noksanı ile onlar, Allah korusun, her bakımdan ben-zemek tehlikesile karşı karşıya gelmiştir.

Garp âlemi, bizim din ve Kur'an ilimlerimize varıncaya kadar en mühim kitaplarımızı terceme ederek kendi malûmatına zam ederken ve (Şârânî) nin (Mizan-ı Kübra) sını bile o yolda mutalâa ile İslâm usulünü tahrif edecek neticeler çıkarmağa çalışırken, biz niçin onların ilim ganimetlerinden mahrumiyet içinde kalalım ve niçin, bu mahrumiyetten kurtulmak maksadile, mütemadiyen kendimizden çıkıp onlar gibi olmağa meyledelim? Kur'an-ı terceme edip okuyan ve İslâma karşı onunla da silâhlanan Firenkler, Müslüman olmuyorlarsa, onların felsefelerini okuyup anlayacak ve kendilerine karşı bununla da silâhlana-cak Müslüman niçin Firenk oluversin? İslâm ehlinde göze çarpmağa başlayan ve hoş olmayan meyil, onlardaki sermayenin ilmî dehamızla işletilmemiş ve eş kıymetlere olsun çevrilmemiş olmasından ileri gelmektedir. Böyle olmasa, hakikatın aleyhimizde bulunmasından ileri gelse idi, durum korkunç olurdu. Halbuki; yakında işaret edeceğim gibi, hakikatın bütün esası bizdedir. Bizim dinî hakikatlarımıza tam bir mutabakat halinde yerleştirilebilecek olan ilim ve fenler, onlarda daldırma suretile ve tam bir sapıklık içinde gelişebilmiştir. Ferdler, ekseriya, 14 - 15 yaşlarında buluğa ermeğe, çocukluk devrinden gençlik devrine atlamağa başladıkları gibi, galiba Milletler de 14 üncü ve 15 inci tarih asırlarında başka bir uyanışa, başka bir hayata geçiş devresine giriyorlar. Avrupa uyanışı 14 üncü milâdî asır içinde başlamış idi. İslâmın hicrî tarihinde, içinde bulunduğumuz aynı asırlarda da büyük bir uyanışın başladığını görüyoruz. Bugün bocalayıp duran bu uyanış cereyanı, henüz ruhî şuura erememiş ve nefsi birliğini toplayamamış olduğu için, gayet tehlikeli bir devir geçirmektedir.

Allah korusun, içtimâî vicdanını kaybederse, uzun müddet felâket dalgaları içinde kıvranacak ve hiç bir milletin cemiyet sulbuna giremeyecektir. Cenab-ı Hak'tan temenni ettiğimiz gibi, içtimâî vicdanını kaybetmeden, bu uyanış devrelerini takip edebilirse, aklına ve güzelliğe, ruh ve bedenine tam bir metanetle düzen verip, yakın bir istikbalin en büyük bir milleti ortaya çıkacak, bugünkü medeniyetin has-tahklarından sıyrılmış sıhhatli bir hayat ile bütün milletlerin örnek

alacakları bir seviyeye gelecektir. Her halde İslâmın 20 inci asrı Avru-panın 20 inci asrından pek çok mütekâmil bir mertebede olacaktır.

Bizi Avrupa içinde eritip kaynatmağa çalışmak bir dalâlet ve fakat Avrupayı bizim içimizde eritip kaynatmağa çalışmak, bilakis, bir veci-be demek olacağından, bu maksada dayanan bu tercemâyî bir hayır eseri addetmekte tereddüt etmedim.

Ana kitaplardan sayılan bu eserin hemen hemen benzeri yoktur. Şimdiye kadar bu tarzda bir Felsefe Tarihi yazılmamıştır. Paris Üni-versitesi Edebiyat Fakültesi azâsından Felsefe Profesörü (**Paul Janet**) ile aynı fakülte konferans muallimi (**Gabriel Seailles**) in müşterek ça-lışmalarıyla meydana gelen ve fakat (**Paul Janet**) nin felsefî ihâtasına daha ziyade borçlu bulunan asıl eserin dibâcesinde müellifler şöyle di-yorlar :

«Takip ettiğimiz fikir gayet basittir. Fakat, bunu bulmak ve icra mevkiine koymak görüldüğü kadar kolay olmadı. Çünkü, bizden evvel kimse bu yola girmemiş, Fransa, İngil-tere, İtalya, Almanya'da, hasılı hiç bir yerde, bu esas daire-sinde değil, buna benzer bir eser bile yazılmamıştır. Doktrin-ler Tarihi daima felsefî meslekler tarihinde gizli bulundu-ğundan, onları bunlardan ayırıp çıkarmak mühim çalışmalara bağlıdır. Bu yapıldığı takdirde de noksan kalmaktadır. (Meselâ itiyad veya lisan meselelerini ayrı ayrı takip eden bir tarih bulunamıyor). Ne bulunursa bir takım asıl bahislerle karışık olarak, ikinci derecede ve hülâsa edilmesi güç bir çok kayıtlar ve vasıflar içinde dağılmış ve perişan, tertipsiz ve bir-likten mahrum halde bulunuyor. Bu bakımdan biz, bu nok-san ve perişan parçaları toplayıp terkip ederek bir kül mey-dana getirmekle faideli bir şey yapmış olduğumuza kailiz. Bu itibarla, işbu eser, sade bir tarihten, bir nakilden ibaret kal-mayıp felsefî bahis ile Felsefe Tarihi arasında mutavassıt ilmi bir hassayı hâizdir. Felsefe, bu yolda, tarihile, muhte-lif doktrinlere ayrılıyor ve gâyet ilmi bir surette arz-ı vücut ediyor. Her bahiste, fikrî hareketler, bütün cereyan silsilesile, görülüyor, zannedilenin aksine olarak, felsefe, bize kendisini diğer fenlerden farksız bir halde gösteriyor. Her meselede, za-man sırasile yapılmış olan ilâveler göz önünde bulunuyor. Bir takım ihtilâflar varsa da bunlar, felsefeyi yeni zeminler üze-rinde tabaka tabaka kesiksiz yükseltip gâyet toplu noktalara ve pek yüksek tasavvurlara çıkarmaktadır.

Burada şöyle bir itiraz ileri sürülebilir : Bir bahis, bir na-

zariye, bağı bulunduğ meslek itibarile, bir mânâ ifade edebilir. Ondan ayrıldığı takdirde, uydurma ve manasız bir şey kalır. Her felsefe bir sanat eserini ihtiva etmektedir ki parçalandığı zaman lâtifliğini kaybeder. Evet, şüphesiz böyledir. Fakat, biz, o nazariyeleri ve halk suretlerini mesleklerin umûmî temellerine ve küllî kaidelerine bağlayıp bizzat o meslekleri de muhtelif görüş noktalarından göstermeğe çalışacağız ki, bu suretle, meslekler, birliklerini zayi etmeden, gelişmelerini arttırmış bulunacaktır.

Daha ileri gidilerek sorulabilir ki : Felsefe de tarihi yapılabilecek değişmez nazariyeler var mıdır? Aristo'dan Dekart'a, Dekart'tan Kant'a gelinceye kadar felsefî fikirde vâki olan büyük ilerlemeler, hep yeni bir yol bulmak ve eşya hakkında yenilik getiren bir görüş keşfeylemek ve geçmişteki nazariyeler yerine, o zamana kadar konulmamış yeni nazariyeler ikamesine girişmekten ibaret değil midir? Yeni bir felsefe, bilgi ve vücut nazariyesinin şekil değiştirmesinden başka bir şey midir? Evet, meseleler aynı hudut içine konulmuş olarak kalmış değildir. Her zaman, yeni bir meselenin zuhur etmesi ve o zamana kadar görülmemiş olan bu meselenin de çıkış şekli ve zamanının kaydedilmesi mümkündür. Ve sonra, evvelce bilvesile bahsedilmiş, ikinci derecede bir meselenin, yeni bir mesleğe öncelikle girdiği de vâkidir. Fakat, her ne olursa olsun, bir takım aslı bahisler (matlaplar) vardır ki; bunlar ruha, bizzat eşyanın tabiatından akseder ve meslekten mesleğe değişip durur. (Meselâ bazan -Nefs-i âlim- ve bazan da -Vîfâk-ı mukadder, namını alır). Bir de, gerek nazariyeler ve gerek bunların halli için tatbik olunan faraziyeler hudutsuz değildir. Ruhun tabiatı bunları sınırlandırır ve, devirden devire tekrarlanarak ortaya konulmak suretile, tekenmül ederler.» -

Malûm olduğu üzere, bir felsefe demek, umumî veya küllî bir mevzu dairesinde, felsefî nazariyeleri ve meseleleri, yeni bir buluş veya eskisinin devamı olarak, hususî bir meslek şeklinde, bahis ve münakaşa mevzuu yapmak ve buna muhalif olan meslekleri de tenkid etmektir. Bir felsefe kitabı deyince, bizce, zihne gelecek olan böyle bahisleri ihtiva eden kitaptır. Bütün felsefe zevki de bundadır. (Mekasit ve Mevakıf) in bizdeki ehemmiyeti de bu haysiyetteki nakahat ve cemiyetlerinden doğmuştur. Felsefe davalarını ilk önce böyle belli bir meslek üzerinde tahsil ile ilmî bir meleke kazanmamış olanlar, felsefe kitaplarının mütalaasında ekseriya ruh buhranlarına düşerler. Mesleklerin en büyük faidesi de mutalâada ruh birliğini sağlayabilmektir. Çünkü, bü-

tünlüğü bozulmuş olan ruhların hakikat ile münasebetleri kesilir. Fikir daima cevelan halinde görölse bile vicdanî (itkan) kalmaz. Her şeye ayrı bir görüş ile bakmak ve bir şeydeki muhtelif görüşlerin ayırt edilmesine ehemmiyet vermemek, vicdan ile vücudun hakikî irtibatlarının bozulmasından ileri gelir. Bunda şahsiyet bozulur. Neticede (içtimailik) yara alır. İlimde ve felsefede asıl iş, birbirinden farklı malûmatı yığmak değil, o malûmat arasındaki münasebetleri tensik ederek, mutlak bir çoğunluğa varmak demektir. Bugün âciz kalemimin tavassut ettiği bir kitap işidilince, ilk bakışların bu cihete dönük olacağı hatıra gelir. Fakat, bir meslek kitabında bu gayeye ermek için bütün felsefe tarihini de bilmek iktiza eder. Bütün malûm Felsefe Tarihinin bir meslek kitabına konulması ise, (**Şerh-i Mevakıf**) eserinde yapıldığı gibi, hem kısır kalmış hem de zorluklara sebep olmuştur. Bu itibarla, felsefe tarihinin ifrazında, meslekî mutalâa için, büyük bir tahsil faidesi vardır. Ancak, gerek maruf olan Felsefe Tarihi kitapları ve gerek felsefe Kamus ve Ansiklopedileri ile iktifa etmek perakende kalmak demektir. Süleymaniye câmi-i şerifinin her penceresini, her köşesini, hasılı, sanatlı her noktasını ayrı ayrı resimler ve izahlar altında tafsilâtile anlatmak ve bu tafsilâta sanatın bütün inceliklerini sığdırmak, ne kadar mühim bir iş olursa olsun, o câmiin umumî şekli hakkında bir hayal edinebilmek değildir. Yalnız bunları bilen, her halde umumî, basit bir resmin vereceği açıklık ve bilgi hakikatından mahrumdur. Fakat, o kısımları ile birlikte aralarındaki münasebetler de tanzim edilir ve neticede küllî bir suret dahi tesbit olunabilirse, bilgi vazifesi tamamlanmış olur. İşte, meslek bu işi görür. Bunun içindir ki, felsefe mesleklerinin de her bakımdan münasebetlerini tesbit ve birleştikleri cihetleri ve hal suretlerinin vâsıl olduğu -kendilerine mahsus- kisveleri anlayabilmek, ayrıca ilmî bir kemaldır ki; bunu işbu kitap dikkat nazarına almıştır. Bu sebeple bu kitap, müelliflerin dediği gibi, hem nazariyelerden tam olarak bahsetmiş, hem de bunları tarih olarak nakletmiştir. Mutalâa edilib geçilecek bir kitap değil, okunup okutulacak bir kitaptır.

Malûm ya, her ilmin bir nakilciliği bir de akılcılığı vardır. Ne nakil ilimleri akıl hissesinden müstağni, ne de akıl ilimleri nakilden varestedir. Terakki, geçmişteki kıymetlerden müstağni olmak değil, onları yeni değişiklikler ve keşiflerle daha mütakâmil kıymetlere ulaştırmaktır. Başka bir deyişle, geçmişlerin servetine geleceklerin servetini zammeylemektir. **Amr İbni Âs** Hazretlerinin dediği gibi, **akıl (Zanda isâbet etmek ve olmuş vasıtasile olacağı bilmek = Elisabetü bizzan ve marifetü mayekûnü bima kadkâne)** diye tarif edilebilir. Filhakika, vâkıaların geçmişteki seyrinden gaflet edilerek vâsıl olunacak fikrî buluşlar, şâi-

râne olsa da, iptidailikten çıkamazlar. Ustasız sanatkâr, hocasız âlim, ne kadar kabiliyetli olursa olsun, istidatlı bir talebe olmaktan ileri geçemez, meğer ki; doğrudan doğruya bir mü'cizeye mazhar olsun. Halbuki; mücize devri geçmiştir. İctihad devri açılmıştır. İlimlerin akılcı tarafını ve bugünkü rolünü ihmal edip sırf nakilci tarafını tesbit ile uğraşmak iskolastik denilen taklid mertebesinde sayıp durmak demektir. Bu ise, hakikatin canlılığından ve canlı noktaları bulunduğundan gaflet eylemektir. Buna mukabil, ilimlerin nakilci tarafını ihmal edip sadece akılcılığı ile meşgul olmak ölçsüz, iptidai ve çocukca bir hareket olur. Bunun yanında, İskolastik reşit bir ilmi mahiyeti hâizdir. Eşari'yi bilmeyen Razilikten dem vuramaz. Nevton'u tanımayan Ayınş-tayn'den bir şey anlayamaz. Değişiklikler çabuk olabilir. Fakat, terakki hayli muhafazakârdır. Kuvvetlerin değişmesi Kanunu, Kuvvetlerin tahaffuzu ile birlikte yürür. İşte, Felsefe Tarihi değişiklikleri, Felsefi meslek de tahaffuzu temsil eder. Bu tahavvül ve tahaffuz sayesinde ki; insan ruhu terakki eder, fen kemale doğru gider.

Eski devirlerde, ilmi icthad, bölünmeyi pek kabul etmiyordu. Felsefe, bütün ilimleri ihtiva ediyordu. Bir felsefe müçtehid-i fen kısımlarının da müçtehid-i idi. Feylezoğ, hem matematikçi, hem tabiat âlimi, hem de hatta hakim idi. Son devirlerde ise, icthadların bölünmesi zaruret oldu. Bunun için, zamanımızda müçtehid, mutlak ferdler değil, cemiyetler olmuştur. İnsan hayatı gibi, ilim hayatının da içtimaiiliği arttı. Bir fennin müçtehid-i diğer fenlerin taklidcisi olabiliyor. O halde, muhtelif fenlere mensup müçtehidler arasında içtimai bir kıymet ve rabıta bulunmak lâzım gelir ki; karşılıklı bağılılık hâsıl olabilsin. Çünkü, cemiyetin ehemmiyeti ruhan birbirine benzemekte ve fiilen ahenk içinde bulunmaktadır. İctimai faaliyet ferdlerin aynı mevzulara üşüşmelerinde değil, imece ile çalışabilmelerindedir. Bu ise, içtimai bir esasın hükümü altında bulunmakla olur ki; o hâkim esas, içtimai ruh demektir. Bu içtimai ruh, o sahanın çeşitli ve ahenkli faaliyeti sayesinde ki, mutlak icthad mertebisini ihraz edebilir. Muhtelif fenlerin bu içtimai kıymetini verebilecek şey felsefi icthaddır. Felsefi icthadın dinî icthad ile mutlak tesanüdü de umumî hayatın intizam ve ahengini temin eder. Asıl içtimai nefis ise bu ahenk ile payidar olur. İlim hayata ancak havas yolu ile, din ise havasa ve avama şamil umumî bir yol ile feyzini neşreder. Bir memleket halkının hepsinin mutekid ve dindâr olması mümkündür. Lâkin hepsinin âlim olması mümkün değildir. Avamında ne ilim ne de dinden hiç biri bulunmayan bir memlekette kıyamet kopar. Avamı dindâr, havassı dinsiz olan memlekette ise avam ile havas arasında benzerlik ruhu bulunmaz. İctimai merkezler demek olan havas ile içtimai muhit olan avam arasındaki bu itişme, millet ve devlet deni-

len içtimai birlik ve faaliyetin parçalanması demektir. Zaten milliyet, bir toplumun bir araya gelmesine sebep olan içtimai bir nefis, bir vicdan demektir. İrk ve kan milletin kabiliyeti değil, bu kabiliyetin meydana çıkmasına yarayan vasıtalarlardır. Her milletin genişleme gücü o vicdanın şumul derecesi ve külliliği ile mütenasiptir. Lisan dahi, ırk ve kandan ziyade bu vicdanın ifadesidir. Din, bu vicdanın en şumullü temelini, en büyük teminatını teşkil eder. Bir toplumun dini ne ise içtimai vicdanı da o, içtimai vicdanı ne ise, gerçek dini de odur. Devlet, milletin hukukî şahsiyeti ve bu hüviyetile faaliyetidir. Her devletin bir milleti vardır, ve lâkin her milletin bir devleti olmayabilir. Devlet, milletin işlerini görmekte faaliyet unsuru ile ağır basar. Bu devlet idaresi unsurunun kıymeti de toplumdaki küllî vicdanı iyi temsil ile beraber dışta ve içte hâiz olduğu amelî kudret ve maddî mukavemetile mütenasip olur. Millet, henüz faaliyete geçmeyen ve devlet kavramını henüz almamış bulunan içtimai duruma da sâdık olabilir. Fakat, hukukî şahsiyetini tamamlamış ve faaliyete geçmiş bulunan millet, İslâm Şariatı lisanında (Ümmet) mefhumuna tekabül eder. Emrullah Efendi merhum, (Ümmet) kelimesinin (Ümmi) kelimesile ilgili olduğunu zannederek (Nation) tabirini (Millet) diye ifade etmeği tercih etmişti. O zamandan beri (Ümmet) mefhumu zayi edilmiş ve istihfaflı bir telâkkiye maruz kalmıştır. (İstihâlât Encümeninde) sonradan bulunduğu zaman, bu kelimenin (Ümm) ve (Ümmi) tâbirleriyle değil, (İmam) tabiriyle alâkalı bulunduğunu izah eylemiş ve kabul ettirmiştim. Maatteessüf geçmiş hatayı tashihe fırsat elvermeden Emrullah efendi vefat etmişti.

İşte, ilim ile hayatın, vicdan ile vücudun bu hususî alâkası, havas ile avamın içtimai vicdandaki birbirine uygunluk ve benzerlik derecesile mütenasiptir. Havassın hususiyeti avamdan ziyade mâlik olduğu hassaları itibariledir. Avamın hâiz olduğu vicdan suretine sâhip olmayan havas, o avamın içtimai cinsine değil, zıt cinslere girmiş olur. Bu noktayı idrâk eden bazı havas, dinde riyakârlığa meylediyor. Fakat, samimiyetsizlikten ne çıkar? Kaldı ki; riya bir nifaktır. Nifaka alışan ruhlar, vicdanın hakikata bakan seziş kuvvetini, ferasetini körletir. Hakikat karşısında kendisini bir vesvese istilâ eder. Çok zaman olur ki, ciddî ve sâf avamın bazı hadiselerden hissettikleri neticeleri münevver sayılan havas, ruhlarındaki nifak vesvesesinden dolayı, hissedemezler. Bu yüzden, havassın dine hakikî bir aşkla sarılması lâzım gelir ki, bu aşk ve sarılma sayesinde, havas arasındaki zıddiyetler çekici anlaşmalara dönüşsün ve toplumun selâmet ve saadeti devam edebilsin. Bu ise, ilim ve fenler ile felsefenin, felsefe ile dinin karşılıklı emniyeti sayesinde husule gelir.

Bundan dolayıdır ki felsefenin sonu (**Din Felsefesi**) olmuştur. Bu itibarla, felsefe (**Hikmet**) namını alır. Hakikî feylezoflar, hakikî hakimlerdir. İlimler insanlar tarafından konulmaz, keşfedilir. Din felsefesi yapmak da bir din koymak demek değildir. Din, Hak'kî bulmak ve tanımak demektir. Hak dinini tanıtanlar ise hakimler değil, Peygamberler ve Evliyâdır. Feylezoflar, bu babta, Peygamberlerin talimatını, öğrettiklerini izah ve tatbik ile hâkim ve velî olabilirler. Dine karşı çıkmaya çalışan feylezoflar, umumiyetle, bu hususta bir hakikati gördükleri ve buldukları için değil, aranan Hak'kî göremedikleri için, başka bir tabirle, noksan idrâklerinden dolayı o mücadeleye girişmişlerdir. Avrupa'daki 18 inci asır dinsizleri ve bütün maddeci dinsizler bunun en bâriz misalidirler. Mesela (**Büchner**), madde atomlarını ayıran nedir, bunlar arasındaki hareketli ve hareketsiz münasebetler ve bağlamlar hangi temel kavram ile izah olunacaktır gibi meseleleri asla idrâk edememiştir. Bunu idrâk eden maddeci feylezoflar bile, maddeyi Cenabı Hakka istinad ettirmeğe lüzum görmüşlerdir.

Bu kitabı takip ederken göreceğiz ki; Kant gibi bazı feylezoflar, tenkid yolu ile felsefeyi feda etmiş olduğu halde, dini ihmal edememiştir. Dinin izahının felsefeye bağlı olduğu kanaatini kesmiş, bununla beraber, dinin ahlâk ilmi ile münasebetini tesbit eylemiştir. Bu mezhebe göre, felsefenin dinle ilgisi ve dine dayanması, Ahlâk ilmi, yani amelî hikmet yolu ile muhafaza edilmiş oluyor ki bunun İslâm Mutasavvıflarının üslûbuna benzeyen hayli tarafı vardır. Sonraları, Pozitif Felsefe okulunun ilk devrelerinde, dini bir tarafa bırakmak ve bu suretle dinsizlerin gözlerine girilmek istenmiş ise de, onların gözüne gireyim derken kendi vicdanlarında mahkûm olmuşlar ve yeniden bir din ihtiyacı duyarak yeni bir din koymaya teşebbüs etmişlerdir. Allahı bırakmış, (**Mevcûd-u Âzam**), (**Senem-i Âzam**), (**Muhît-i Âzam**) unvanlarıyla (**İnsaniyet**), (**Arz**) ve (**Feza**) dan ibaret ekanimi ile yeni (**Teslis = Üçlü Din**) tasavvur eylemişler ve insanlıkta en ziyade kadınlara tapınmağı esas sayarak, bu suretle güya hislerini tatmine bir yol bulmak istemişlerdir. İşte, feylezofun koyacağı dinin, böyle uydurma ve kaba bir tapıştan, eski devirlerin Paganizm devrine dönmekten başka bir şey olamayacağını bununla isbat eylemişlerdir. Filhakika, görünüşte Allah kavramına zıt olan bu hayal, insanların erkek ve kadından büyüklerini mabut ve ilâh yapmak suretile Allahlık fikrinin esasını ihtiva etmiş ve ancak bâtil dinlerin çıkış tarzlarına açık bir misal teşkil etmiştir. İnsanlık fikrinin yükseldiği iddia olunan bir zamanda, insan vicdanını böyle dar bir çember içine koyup insanlığı Firavunlar devrine geri götürmeğe çalışmak ne kadar teessüfe lâyıktır. Sonra (**Spencer**) gelmiş, din esasının bütün ilimlere ve felsefeye mutlak üstünlüğünü

tesbit etmiş ve (**Kibar Dini**) namını alan Fransa Devletini bir zamanlar (**İlâikliğe**) sevkedenden (**Pozitivist Din**) in saçmalığını ayrıca beyan eylemiştir. İşte, garp felsefesinde vukua gelen bu değişiklikler, insan ahlâkında büyük yaralar açmış ve bugünkü sıkıntılı şiddet devrini hazırlamıştır. Fenni terakkilerin nice merhaleler katettiği bir devirde, insanların döktükleri kan, taşıdıkları ihtiras, maruz kaldıkları zulümler, insafdan uzaklaşma, nefret ve düşmanlıkta şiddet hep maneviyatta vukua gelen sarsıntıların ve karışıklıkların neticesidir.

Şimdi, insaf ve hakkaniyet fikrile felsefenin takip ettiği tarihi seyir gözden geçirilirse, görülür ki, din bahsinde felsefenin ciddi olarak erişebildiği gâye Allahın birliğini tesbitten başka bir şey olmuyor. Demek oluyor ki, diğer dinler içinde dâima garip kalmış olan felsefe, İslâmiyette aradığını bulacaktır.

Eğer son Avrupa feylezoflarının mensup oldukları milletlerin dini İslâm Dini olsa imiş, bugünkü garp felsefesi büsbütün başka bir hakikat rengile ortaya çıkabilecektir. Bugün, Müslümanlara düşen en büyük vazifelerden biri de bu noktayı tamamlayabilmektir. Son feylezoflardan bir kaçının Hristiyanlığa temas ettiğini görmekteyiz. Fakat, bu temasın ne kadar gayri tabii olduğunu anlamakta müşkülâta tesadüf etmeyeceğiz. Gerçi, bütün Orta Çağı dolduran bir (**Hristiyanlık Felsefesi**) vardır. Yokluktan halk akidesindeki asıl dinî mahiyete temas eden bu felsefe, gerek bunda, gerek Allahın varlığını gösteren deliller bahsinde, İslâm esaslarına benzemekle beraber, İlâhî Hakikat bahsinde, Hristiyanlık akidelerinden hiç bir şeyi isbata yanaşmadığı gibi, bunda da Allahın Birliğine varmaktan başka bir şey yapmıyor. (**Teslis**) ve saire gibi mevcut Hristiyan akidelerine felsefi bir mevki vermiyor. İlim tevhide münhasır kalıyor, teslis ise akla zıt bir akide oluyor. Akıl Allahın Birliğini anlar, fakat (**Üçlü bir Allahı**) anlayamaz deniliyor. Halbuki, hakikatta akıl, teslisi anlayamıyor değil, çelişme bularak iptal ediyor. Yoksa akıl burada, usulen kabul edebildiği ve fakat ihâta ederek idrâk edemediği bazı hakikatlar gibi, kusur ve âcizini itiraf etmekle kalmıyor, mukabil hücumla geçiyor. Bugünkü Garp Metafizik Felsefesi, Ulûhiyet bahsinde, pek ciddi bir yola girmiş ve Allahın birliğinde şüphesi kalmamıştır. Ancak (**İstiva Meselesi**) dediğimiz bilgi noktası üzerinde uğraşmağa devam etmektedir. Burada (**Vahdet-i Vücut**) veya (**Müteal İlâh = Transcendental**) nazariyeleri karşı karşıya getirilip bahis mevzuu yapılıyor. Bu ikisi arasındaki münakaşa sürüp gidiyor.

Burada şunu kaydetmeden geçemeyeceğim ki (**Allahın Birliği**) etrafında bu gâyeye erişmiş olan Avrupa Felsefesinde henüz (**Peygamber-**

lik Bahsi) açılammamıştır. Psikolojinin tesbit ettiği bazı ruhî vâkıalar dolayısıyla olsun Garp Felsefesinde bir (**Vahiy ve Peygamberlik Bahsi**) bulunamaması henüz büyük bir noksandır. (**Peygamberlik Bahsi**) dinî akidelere ait ilimlere mahsustur, denilmesin. Dinî akideler ilmine (**Ulûhiyet Bahsi**) nin ilgisi ile (**Peygamberlik Bahsi**) nin ilgisi arasında esaslı hiç bir fark yoktur. Bunların her ikisi de akıl ve felsefenin verdiği selâhiyetlerle bahis konusu yapılabilir. Bu itibarla, **İbni Sinâ'nın** gerek (**Şifâ**) sında ve gerek (**İşarât**) ında yaptığı gibi, Peygamberlik mümkün müdür? Mümkün ise vâki olmuş mudur? suallerini sorup ve nefislerdeki ve ruhlardaki vâkıaları gözden geçirerek (**Peygamberlik**) ve (**Evlialık**) nazariyelerini de felsefe nazariyeleri meyanında halletmek lâzımdır. Çünkü, (**Peygamberlik**) vâki olmuştur. Din vâkiası da bununla ilişkilidir.

Avrupa, Din Felsefesi ile (**Felsefe Dini**) nı birbirinden ayırmak istiyorsa, bu, Hristiyanlığın tabiatından doğan bir fikirdir. Çünkü, bugünkü Hristiyanlıkda, din felsefesinin esası ancak tam bir cehalet olabiliyor. Doğmatizm inkâr edilip **Septisizm** tercih edilmedikçe Hristiyanlığı müdafaa etmek kabil olmuyor. Bundan dolayı **Hamilton Okulu**, Kant Felsefesinden bu noktada istifade etmek istemiş ve Hristiyanlığı ilmi esaslarından ayırıp (**Mutlak Cehl**) üzerine bina ederek müdafaa teşebbüs etmiştir. Bununla beraber, **Stuart Mill**, dinin (**Cehl-i Mutlak**) üzerine bina edilmesinin mahzurlarını göstermiştir. Hristiyanlık ilme dayanamaz. Felsefe de (**Cehl-i Mutlak**) üzerine kurulamazsa, din felsefesi ile felsefi din arasındaki fark pek tabii olmaz mı?

Halbuki, İslâm Dininde akide, esas itibarile, ilmi kıymeti hâiz olmak lâzım gelir. Aklın burada, hiç olmazsa, (**İmkânın isbatı**) gibi mühim bir vazifesi vardır. Hatta bizde (**Taklid akideler**) münâkaşa ve ihtilâf mevzuu olmuştur. Gerçi, felsefenin Bilgi bahsinde, İslâm Felsefe ve Kelâm mesleklerinin, bugünkü Felsefi telâkkiye göre, doğmatik olması ittifakla kabul edilmiş değildir. Mutezile ve feylezoflar gibi Doğmatik olanlar varsa da (**Eşâire**) ve (**Matüridiye**) gibi (Bazı hallerde septik, bazı hallerde doğmatik) olanlar da vardır. Çünkü, bunlar (**Tedrib**) mesleğinden yürümüşler ve (**David Hium**) şüpheciliğine yakın bir Şüphecilik Felsefesinde ve ondan daha ziyade Doğmatizme mütemayil orta bir mertebede karar kılmışlardır. Bunların esas fikirlerine göre, insan ilmi ve bir şeyi doğru ve sağlam bilmek, zarurî değildir. Tam ve doğru bilgi vâkıaları doğuracak bir kıymeti hâiz olabilip aklın zaruretinin ve mantığın zaruretinin tazammun etmez. İlmî tasdikler, Kant'ır (**Asseterik**) dediği vâki kaziyeler ve umumî mutlaktır. Çünkü, mutlakin esası (**Fâili Muhtar**) dir. Zaruretler hep amelî bakımdan ileri gelir. Vukuattan, vukuatın devamı demek olan tabiattan, hasılı Allah'.

ın kanunlarından ileri gelir. (Sünnetullah). Ben Eşârinin ve Matürîdînin, bilgi bahsinde, aklın icap ve lüzumunu inkâr ve tabii seyri tesbit etmelerinden öyle anlıyorum ki; insan ilminde mantikî mutlak bir zaruret yoktur. Bu zaruretlar hep (Şartın vasfî zaruret) denilen kısma râci olur. Bunun menşei de, her ilimde ilk başlangıcın zımnî bir mukaddime olarak bulunduğu faraziyesidir. İlk başlangıç, (Fâil bi-l'icap) olsa idi yakın ilim mutlak zâtî bir zaruret olurdu. İlk mebdde (Fâil-i Muhtar) olunca bu yakın bilgi vâkî ve fiilî bir bilgiden ibaret kalır. Tecrübe kıymetini geçemez. İslâm feylezoflarının (İcap)a, Mütakelliminin (İhtiyar) a kail olmaları bunu teyid eder. Görülüyor ki, bu iki nazariyenin ikisi de hem felsefî hem de dinî kıymeti hâizdir. Daha ziyade «Din Felsefesi» sayılmak lâzım gelen Mütakellimin Felsefesi bugün Fenler Mesleği sayılan «Tecrübe Mesleği» ile daha çok alâkadar olarak, bugünkü felsefeye temas etmektedir. Her iki mezhep de bugünkü felsefeye dahil bulunmaktadır. Şu halde, «Din Felsefesi» ile «Felsefe Dinî» bize nazaran, Din ile Felsefe arasında küllî bir ihtilâf ve çatışma değil, iki felsefe arasında meslek farkı demektir. Bu fark, olsa olsa, Peygamberliğin felsefeye kabul edilmesi veya edilmemesi noktasından başlayabilecektir. Acaba Peygamberlik bir felsefe bahsi teşkil edecek bir vâkıa değil midir? Allah'ın varlığı bir felsefe bahsi olunca Peygamberlik neye olmasın?

Bugün Psikolojide, Mantık, Ahlâk, Metafizik gibi felsefe şubelerinde ilk bahis olan bilgi bahsi, her halde ruhun vicdanî şahadetine ırcâ olunmaktadır. Kendiliğinden belli ilk hakikatlara dayanan doğmacılar, ruhun sezîş ve belliliğine aynı bir kıymet vererek doğmayı buna, bu aşîkâr belliliğe istinad ettirmiş ve bunsuz tecrübenin bile kabil olmadığını söylemişlerdir. Buna göre bilginin esası, ruhun evveli olan aşîkâr bellilikle eşyanın bizzat olan vücud belirtisi arasındaki birleşmedir. O halde, ilk vicdan, yalnız nefsi değil, aynı kıymeti de hâizdir. Buna mukabil Ampristler, bu belliliğe yalnız nefsi bir kıymet atfetmekle beraber, tecrübe ve istikrayı : (Hissettiğimi hakikaten hissediyorum) şeklindeki vicdan hükmüne istinad ettirmişlerdir. Bu şekilde de Doğmatizm, vicdanın şahadetinden ileri geçmiyor. Sonra, Manevîyatçılar, ayınları ruha ırca ediyorlar. Aynı Doğmatizmi Nefsi Doğmatizm ile birleştiriyorlar. O halde, gerek Doğmatistlerin dediği gibi, akıl, ilimde hem fâil ve hem kabil bir halde bulunsun, ve gerek Ampiristlerin dediği gibi, yalnız kabil olsun ve gerek Manevîyatçıların dediği, gibi yalnız fâil sayılsın, her halde de, ilmin, vicdanın kuvvet ve zayıflığı ile mutlak bir alâkası bulunduğu inkâr edilemiyor. Doğmatistlerin ve Septiklerin dayandıkları esasın, vicdanların kuvvet ve zaafından ibaret bulunduğu şüphe kalmıyor. Zekâların, akılların, fikirlerin

kuvvet ve zaafda, şiddet ve süratte birbirlerinden farklı olmaları gibi, vicdanların da kuvvet ve zaafda birbirlerinden farklı olmaları dahi, tamamen sonradan elde edilmiş bir hal değil, esas itibarile, bir yaratılış vergisi olduğu dikkate alınırsa, yaradılışın bazı vicdanlara hakikat ile pek kuvvetli ve büyük bir münasebet bahsettiğini inkâra hiç bir sebep kalmaz.

İşte bu vicdan, İslâm Felsefesinde, (**Kudsi Kuvvet**) denilen kuvvettir ki; bunun en yüksek derecesine mû'cize kudretini haiz olan «**Peygamberlik vicdanını**, koymak pek muvafık olur. **Gelenbevi** merhum, (**Mir-i Adap**) hâşiyesinde, kudsi kuvveti sezış kuvvetinin (**Intuition**) kemal mertebesi saymış ve sezış (**hadis**) kuvvetinin yaradılıştan olan cihetlerle sonradan tecrübe ile elde edilen cihetlerini izah etmiştir. **İbni Sinâ'nın** yaptığı gibi, bunu Tecrübi Psikolojinin bazı hâdislerle teyid ve isbat etmek de kabildir. (**Kalbi Vürû'g**) dahi denilen bu mebdain aslı her nefiste az çok mevcuttur. Fakat, bir çok hallerde, ruhların vicdanî tecellileri devamlı tecrübelerle teeyyüt edemediğinden, bunların kıymetleri, kendiliklerinden belli oldukları (**Bedihi-yât**) kabul edilen bir takım mebdelere münhasır kalmıştır. Bu itibarla, vicdanın ilhamı, umumiyetle, herkes için ilim sebeplerinden sayılamıyor. Fakat, herkes için umumiyetle kabul edilemeyen bu tecellinin, havâs için, bazı devamlı tecrübeler ve belli şartlar altında, tahakkukunu kabul etmekte hiç bir felsefî mahzur yoktur. İslâm felsefesinde gösterildiği gibi, buna dava veya meydan okuma munzam olur ve yapılan tecrübeler onun tahakkukunu teyid ederek mucizeye imkân verirse, (**Vahiy**) dediğimiz bu kısmı, normal ilhamların ve diğer sebeplerin üstünde, doğmatik bir mertebeye çıkarmak pek tabii olur. İşte Felsefenin, «**Peygamberlik bahsinde**» araştıracağı meseleler bunlardan ibarettir. Bugünkü Garp Felsefesinin Hristiyanlık karşısında bulunması ve Hristiyanlıkta Peygamberlik ile Allahlığın birbirine girmiş vaziyette bulundurulması ve hatta bu vaziyetin dinî Babalar kadar genişletilmesinin, Peygamberliğin, İslâm'ın anladığı şekilde, ilmi ve hakikî bir şekilde bahis konusu yapılmasına mâni olduğunu zannediyorum. Bir de, feylezofları bu bapta tereddüde sevkedebilecek hissi bir sebep vardır ki o da (Böyle bir şey var da bizde neye olmuyor?) sorusunun ifâde ettiği Hodgâmlıktan ibarettir. Halbuki, yukarıda arzettiğim gibi, yaradılışın yüksek bir vergisi olan bu hususiyetin, sonradan elde edilemeyeceğini hatırlayınca, hakikat erbabı için, bunun inkârından doğacak mahrumiyetin daha ziyade teessüfe lâayık olacağı belli olur. Kendimizde bulunmayan meziyetleri inkâr mı edeceğiz? Dindar olmak için hepimizin Peygamber mi olması iktiza eder? Yaratır, bilir, dertlerimize derman verir diye kulluk ettiğimiz Allah'ın bizce

meçhul emir ve nehiylerini nasıl tayin edip de ona göre hareketlerimizi uygulandıracakız? Her gönlümüzü aldatan teselliye din kıymeti mi vereceğiz? Kendimiz için hürriyet ararken yaratıcımız için mecburiyet mi yakıştıracakız? Hakka tapan bir dindarlığa sâhip olmak için vecdî bir aşk taşırken Hakkın rızasını gözetmek mükellefiyetinde değil miyiz?

Ogüst Kont gibi kadın veya erkek insana tapanlar bile, taptıkları insanların arzularını dinlemek ve onu icra etmek mecburiyetinde değil midir? Evet Allaha kulluk edebilmek için onun emirlerini katî bir vahiy ve o vahiyden elde edilecek bilgi yolu ile almak ihtiyacındayız. Madem ki hepimizin vahiy sahibi olamadığını görüyoruz, o halde Peygambere ihtiyacımızı kabul edeceğiz. Hakikaten Peygambersiz din mümkün değildir. Bunun içindir ki, **Allahu bilmeyenler, mabudlarını kendi önlerine dikmek ve ondan ilham almak isterler.** İşte Peygamberlere dayanmayan bütün bâtil dinler buradan çıkmıştır. Çünkü, din hissi insanın yaradılışında vardır. Felsefe, amiyâne bir takım vehimler ve temennilerle karışık, yaygın, bâtil inanışları bile tetkik ederken, bunların zımnında aksini bulan asıl hakikatı araştırmış ve **(Felsefi Din)** denilen **(Allahın Birliği)** akidesini tesbit eylemiştir. Kitabın ikinci kısmında, Din bahsinin başında, bir söz var : Bütün felsefe gibi bu bahsin de efsanelerden ve avam akidelerinden akseden fikirlerden doğduğu söyleniyor. Orada da işaret edeceğimiz gibi, biz bu sözü din bahsinin felsefi menşei hakkında tereddütlerle kabul etsek bile, asıl dinlerin menşei hakkında asla kabul edemeyeceğiz. Çünkü, Hak Dininin menşei Peygamberliktir. Bütün Peygamberler, Allahın Birliğinde ittifak ederler. Ta başından, ve bilhassa **Hazreti İbrahim (Aleyhisselâm)** dan, **Hazreti Muhammed (Aleyhisselâm)**’a gelinceye kadar vukua gelen tekâmül, hep gelişme ve gittikçe artan bir vuzuh ile olmuş ve ekseriyetle, akidelerin tatbik şekilleri demek olan şeriatlar bakımından değişiklikler görülmüştür. Âlemde, her taklidin hakiki bir aslı vardır. İşte hurafe dinleri, o hakikî aslın taklitlerinden ve saptırmalarından ibarettir. Bunlar ya bir takım şiirlerden, veya amiyâne tahriflerden veya fesad ehli mütegalibenin saçmalarından doğmuştur. Bir takım remiz ve efsanelerin, elgaz ve tamiye (1) ebedî temsillerden ibaret olanları da vardır. Bu ihtiyaç, şiddet idarelerinin câri olduğu memleketlerde, din neşrini gizlemek ihtiyacından doğmuştur. Peygamberlerin mucize kudretine sahip olmayan din velileri, zaman zaman bu ihtiyaca düşebilirler. Hatta, mutasavvıfların kitapları ekseriya bir takım istilâhı lugazlar ile doludur. Gerek dinler tarihine ve gerek Felsefe Ta-

(1) Elgaz, lugazlar, yani bilmeceler demektir. Tamiye, bir şeyi kapalı anlatmaktır.

rihine bu fikir, **Tekâmül Mezhebi**'nin umumîleşmesinden sonra girmiş-
tir. **Spencer**, Din Nazariyesinin (**Bilinen**) kısmını izah ederken, Alla-
hın Birliği akidesinin, bir tekâmül akidesi olduğunu iddia etmiş ve
şirk koşmağı tevhidten evvel gibi göstermiştir. Halbuki, **Spencer** Fel-
sefesinin mahiyeti icabınca, bu nazariye, Din Nazariyesinin yalnız bir
safhası olduğu unutulmamak lâzım geldiği gibi, burada **basit**in mü-
rekkebe, **tekin müteaddide tabii bir takaddümü bulunduğunda zuhul**
edilmiştir. Bir Ma'bûd fikri olmadan iki ve daha ziyade Ma'bûd fikri
nasıl olur? Burada işin doğrusu, şirkle sonuçlanan hurâfe dinlerinin
tekâmülü ile, Allahın birliğine varan Hak Dininin tekâmülünü ayrı
ayrı izah etmektir. Meselâ, tevhidin tekâmülü **Hazreti Muhammed**'in
Dinine, şirk koşmanın tekâmülü de bugünkü Hristiyanlığa götürmüş-
tür diyebiliriz. İslâm Dini, tamamen Peygamberler dini olan tevhid
akidesinin gittikçe gelişen bir tekamülüdür. Asıl Hristiyanlığın men-
şei olan ve **Hazreti İsa**'nın Peygamberliğine nisbeti bulunan Filistin
tarafklarının vahdâniyet akidesi, İznik Rühban Meclisinde akalliyette
kalarak reddedildiği zaman, şirk ve vahdâniyetten mürekkep ve çeli-
şen bir (**Teslis Akidesi**) kabul edilmiş olduğundan, Protestanlık da
dâhil olmak üzere, bugünkü Hristiyanlık şirkin bir tekâmülünden
ibaret kalmış ve fakat felsefe bununla barışamayarak, şuuri veya gay-
ri şuuri bir halde, İslâm Akidesine hizmet edip durmuştur.

Bu suretle, bugünkü Hristiyanlık, varlığını, ilim ve felsefenin te-
yid ve tasdiklerinden değil, beşer hissiyatının Hakka olan meyilinden
başka diğer temayüllerile devam ettirebilmektedir. Denebilir ki, bu-
günkü Hristiyanlık zararını bilerek şarap içmeğe benzer. Keyif için
ekseriya insan aklının kıymetine hücum eder. İslâmiyeti pozitivist ol-
makla itham eyler. (**Alexandre Bain**) nin dediği gibi, ilmin kaçtığı
çelişmeleri beğenerek alkışlar. Onda güya bir sanat şiiriyeti görür.
Hakikatta, insan aklı hakikata hâkim olmadığı gibi dine de hâkim de-
ğildir. İnsan aklı, mutlak hakikatı ihâta edemediği için, bütün ilâhî
hakikatları ve kudretleri kendisinden çıkarmağa kalkışırsa, küstahlık
etmiş olur. Fakat, ilâhî kudretin muhâle taalluk etmediğini anlar. Akıl
için en büyük muhâl alâmeti tenakuzdur. Akıl, mutlak hakkın bütün
hududunu çizemez. Fakat, akıl demek, mutlak hakkın mutlak muhâl-
den ayrıldığı hududu bilmek demektir. Akıl, hakikatte tenakuz bula-
mayacağı gibi dini bilgilerde de tenakuz bulamaması lâzım gelir. Çe-
leşen bir kaziye, akıl nazarında anlaşılmamış değil, bâtil olduğu anla-
şılmış ve reddi icap eden bir şeydir. Akıl buna karşı aczini değil, kud-
retini görür. İcâz ile tâ'cizin büyük farkı vardır. Tenakuz, akli âciz ha-
le getirmez, taciz eder, rahatsız eder. Acze düşmek karşısında akıl ve
vicdan emre hazır ve mahfuz kalır. Lisan, söylerse, susmak için söy-

ler. Taciz karşısında vicdan isyan eder, susarsa, fırsat düşünce söylemek için susar. Aklın, tecrübelerden doğan keşifler karşısında vaziyeti ne ise dinî keşifler karşısında da vaziyeti odur. Âlemde hiç bir tecrübe aklen muhal olanı isbat etmediği gibi dinî keşifler de aklen muhal olanların arasına giremez. Hasılı, aklın idrâkteki kusuru, mümkün olmayanlar sahasında değil, mümkün olanlar sahasındadır. Akıl, bu iki sahayı karıştırmamak için tek miyardır. Akıl, bütün ilimlerin son kemal mertebelerine eremediğini ve gelecekteki keşiflerden hatır ve hayale gelmez ne hakikatlara erişebileceğini itiraf ve kabul etmekle beraber, hiç bir zaman tevafuk ve tegâyür kanununa ait olan tasdikinden vazgeçeceğine kaail değildir. Bu bakımdan, hakikatini tamamen bilemediği bir Allahı itiraf ve isbat edebilirse de, Ekanimin, üçlük haysiyetile birlik haysiyetini birleştirerek hem Üç hem Bir olduğunu ve böyle üç olan bir ilâhın, kullarının günahlarını affedebilmek için, üçün biri suretinde doğup kendini kurban ettirerek feda etmesi suretile kullarının selâmetini temin etmiş bulunduğunu esas akide sayan ve buna inanmayı, selâmete çıkmak için biricik teminat olduğu hissile, uygun görmek isteyen Hıristiyanlık akidesi karşısında, aklın kusurundan bahsetmekte hiç bir faide yoktur. (Stuart Mill) in dediği gibi, (Ham, Hum) buna inanmak sıtmaya muskadır, teklifi bile tenakuz ihtiva etmediği için, onun gibi muhâl değildir. Şu halde, Hıristiyanlık, ilimle uyusamadığı gibi, mutlak cehil ile de müdafaa edilemez. Çünkü, Agnostisizm değil, mutlak Sofizm bile tenakuzun esasını itirafa mecburdur. Sofizmi sükût ettiren, tek dayanağı olan tenakuz esasile gelişmesidir. İşte, Garpte, ilim ve dinî esasta birbirine zıt gösteren ve dinî ilme, ilmi dine istihfaf ettirmek suretinde görünen zihniyet, bilhassa, Hıristiyanlığın bu halinden ileri gelmiştir.

Unutmayalım ki, bir, dinin akla uygunluğundan bahsederken, hisse uygunluğunu inkâr etmeyeceğiz. Çünkü akıl, insanın ruhi kuvvetlerinden birisidir. Din ise, insanın bütün ruh kuvvetleriyle alâkadar olarak Nefis Birliğine intibak etmesi lâzım gelen en büyük bir hakikattir. Çok yerde, akıl ile hissin birbirine ters düşmesi vâki ise de Vicdan Birliği bunların buluştukları noktada tecelli eder. İşte, asıl din, bu buluşma noktasını ihtiva eden Hakkın esasıdır. Akıl, ilmi bir inanış getirir. Fakat, bu inanış, kalbin hissi inanışlarla uyusmadıkça, bir takım câhillik içinde kalmış âlim gibi, hükümsüz kalır. Hatta, denilebilir ki, hüküm bir histir. Tasdik, aklın bu hisse uygun düşmesidir. Bunun içindir ki, İslâm Mantıkçıları ekseriya tasavvur ile tasdik, mahiyet bakımından, ayrı olduğuna kaail olmuşlar ve bunların esasta (zatta) birleşmelerini kabul etmemişlerdir. Akıl ile duygunun birbirlerinden ayrılımlarında, insanda bir ikilik hasıl olur ki, şüphe ve ruhi

bunalım denilen felâket bununla başlar. Vicdan Birliği olmadan hayat olamayacağı için, bu çekişme mutlaka birinin üstünlüğü ile sona erer. Hislerin irâde ile alâkası fazla olduğundan, ekseriya akıl ve ilim mağlup düşer. Artık insan, hayvan şeklinde ve havâî bir insandır. Her an değişebilen, her an göçebilen, sebatsız, güvensiz, mecalsizdir. Şayet, akıl hisleri mağlup eder ve irâdeyi, hislere mağlup olmaktan kurtarabilirse, insan, aklını kullanabilen insan olur, sağlam ve değişmez bir imân hasletine sahip bulunur. Fakat, bunda da, ameli bakımdan bir soğukluk ve tenbellik hâsıl olur, aşk ve şevk bulunmaz, heyecan ve irâde sönük kalır. Akide, nazarîlikten amelîliğe geçebilirse, bin müşkülât ile geçer. Şu halde, ya akıl dış âlemden his yolu ile aldıklarımızın aynı, veya dış âlemden aldıklarımız aklın aynı olmalı ki imân ile aşk birleşsin. Halbuki, akıl ve dış âlemden his yolu ile aldıklarımız, ruhun başka başka vazifeler yapan aletleri olduğundan, birbirinin aynı olmaları abes olur. İnsanlık, nefsi vicdan, bunların birbirinin aynı olmalarında değil, birbirleriyle buluşma şeklindedir. Asıl vicdan, bu buluşma noktasındadır. Ruh, nefis, birliğini bununla bulur. Şu halde, dinî vicdanın da burada bulunması lâzım gelir. Burada nefis, hem akıl bakımından tatmin edilmiştir, hem de duygu bakımından lezzet içindedir. Din, ne fen ne de sanattır. Fen ve sanatın hem evveli hem de sonu olan, doğuştan mevcut bir temeldir. Kur'ân ne bir fen kitabı, ne de bir şiir divanıdır. Fen ve şiirin üstünde (ledünni) bir nazımdır. Bundan dolayı mucizedir. Ona sırf bir fen nazarı ile bakarsanız, sanatı karşısında, bu bakışınızdan yeise düşersiniz. Bir şiir nazarı ile bakarsanız, ilmiliği ve hakikiliği karşısında, hayal kırıklığına uğrarsınız. Dindâr insan, yalnız âlim değil, yalnız âmil ve sanatkâr da değildir. İkisnin de üstünde kâmil bir insandır. O ilimlere mevzu, sanatlara model verir. Bunun böyle olması, nefisteki birlik ile Allahın birliğinin iktizasıdır. İnsan nefsi, ne yalnız akıllı olmak ne de yalnız duygulu olmaktır. Hatta ne yalnız ruh ne de yalnız cisimdir. Mutlak Hak olan Cenabı Hak da bütün ihtimal ve hislerin başı ve sonu olan tek varlıktır. Yalnız akla veya yalnız hislere bağlı ve mahkûm olan din, insanlığın mevcut hakikatına uygun düşemeyeceği için, noksan olur ve yaradılışa uyamaz. Böyle bir din, insanları Allaha yükseltecek bir yol değil, Allahı insanlara indirmeğe ve insanlığı birbirine düşürmeye çalışan fidesiz ve hatta zararlı bir vasıta olur. Şirk de, zaten hep bundan doğmaktadır. Din bir kulluk ve emre itaattir. Fakat, ilmi ciheti olan bir kulluktur. (Şehidellahü ennehu lâilahe illâ hüve velmelâiketü ve ülü-lilmi kaaimen bilkısti lâilahe illâ hüvelazizülhakim. İnnehdine indellahilislâm). Din, itidal sahibi ve insaflı ilim adamlarının kabul edebilecekleri bir emre uyma, bir kulluktur. Çünkü, Hakka tapmaktır. Yalnız akla uymaya mâni olan kulluk, yalnız hislere uymaya mâni olan ise

aklı kullanmaktır. Aklı kullanmak haklılığa, kulluk etmek hayırlılığa, din ise hakkı ve hayrı toplayan Allahlığa dönüktür.

Avrupadaki son ilerlemeler, İslâmı temastan sonra edindiği vicdanın tesirile, akli, Hristiyanlığın kör kulluğu karşısında sönmekten kurtarıp ayrıca faaliyetine kıymet verebilmesi ve Hristiyanlığı hassasiyet dairesi içinde durdurmağa çalışmasıyla başlamıştır. Şu halde, bugünkü Avrupa medeniyeti, zihniyet ve hassaslığı birbirinden uzak böyle çatlak bir medeniyettir. İlim ile his arasındaki bu çatlaklık, Avrupayı insanlık kemalinden mahrum bırakan ve bir gün gelip bugünkü yapısını yıkacak olan en büyük yarasıdır. Avrupaya imrenirken bu yaraya bakıp titremek de lâzım gelir.

İslâm milletlerinde görülen gerileme ise, dine karşı hassaslığın azalması, aşk ve zevkin sönmesi ve akidelerin donmuş bir hale gelmesi yüzündendir. İslâm akidelerinin akla uygunluğu, Allah'a şükür, her zaman sâbit ve emin olup, âlemde Müslümanlar kadar inanç sahibi hiç bir millet bulunmadığı da tecrübe ile görülmüş iken, bu itikad esaslarının namzet bulunduğu ilmi gelişmelerden ve amelî neticelerden mahrum kalınması, dine karşı hassaslığa gereği gibi dikkat edilmemesinden ve akideye aşkı da ilâve ettirecek bir vicdanî neşve ile takip olunamamasından ileri gelmiştir. İslâm Felsefesinin, bütün felsefede sâbit olmuş esaslarla ihtilâf halinde olmadığı ve bu itibarla bizde din ile ilmin çatışmasının bahis mevzuu bulunmadığı bilindiği halde, biz niçin fenlerin karşısında kalmış gibi görünüyor ve gösteriliyoruz? Bence, bunun sebebi, dinimizin his tarafının iyi takip edilmemesi, akidelerimizle müsbet ilimler arasındaki gittikçe artan münasebetlerin geliştirilmemesi ve edebiyat ve sanatımıza, toplum vicdanımızın hayat neşvesine revnak verecek bir hassaslığın sağlanamamasıdır. Bir taraftan, akla uygunluğu kabul edilen Kelâm ilmimizde, bugünkü felsefede yapıldığı gibi, zamanımız fenlerinin her birini niteleyen özel esaslar arasındaki münasebetleri tesbit edip sıraya koymak ve bu suretle, evvelâ kendi ilimlerimize toplumcu bir ahenk vermek ve insan haklarının mukaddes olmasını ilke yapan ve bu hakların nufuz ve kudret sahiplerinin elindeki oyuncak haline getirilmemesine dikkat ve itina gösteren din hükümlerimizin ciddiliğini muhafaza ile beraber gelişmesine de gayret etmek ve aynı zamanda, edebiyatımıza ve toplum çalışmalarımıza canlılık verecek bir din hassaslığını yürütmek. İlerlememizin sırrı bence bu üç noktada gizlidir. Biz ne zaman bir feyiz gördükse onu dinî hassaslığın neşe verici çekiciliğinde gördük. Fakat, bunu devam ettirecek hiç bir gösteride bulunmadık. İslâma göre hassaslık : Hak sevgisi, iyiyi seçmek ve öldükten sonra yaşamak zevki diye sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma, Allah Sevgisi, Allahtan korkmak

ile hulâsa edilerek son emel, yüksek ülkü olan Allah Rızasında toplanabilir. Kur'ân-ı Kerim'in Hadid Sûresindeki (2) :

«Elem Ye'ni lillezine âmenü entahşaa kulûbühüm lizikrillâhi vemâ nezele minelhakkı velâyekûnû kellezîne ûtülkitâbe minkablü fetâle aleyhimülemedü fekasat kulûbühüm ve kesirün minhüm fâsikûn. İğ-lemû ennellâhe yuhyilarda bade mevtihâ kadbeyyennâ lekümülayâtı lealleküm tağkilûn.» âyetlerine bir göz atalım :

«Daha vakti gelmedi mi iman ehlinin kalpleri Allahın zikri ve indirilen hakikatlar karşısında titresin de diğer daha önceki kitap ehli gibi olmasınlar, onlara zaman aşımı tesir etmiş de kalplerini kasvet bürümüş ve çoğu fâsik olmuşlardır. Biliniz ki Allah ölü toprağı diril-tir, belki düşünürsünüz diye size buna dair delilleri beyan ettik.» meâ-lindeki şu âyetlerden birincisinde dinî hassasiyetin mühim bir nokta-sına işaret edilmiş, ikinci âyet de bu hassasiyet noktasını yine aklın muvazene kuvvetine bağlı bırakmıştır. Bu âyetlere muhatap olanlar, iman ehlinen oldukları halde, hassasiyetten mahrum imanın dinî gâ-yeye kâfi gelmediğini, imana hassasiyet de eklenerek Allah dedikçe gö-nüllerin başka bir aşk ve huşu ile çarpması ve ilâhî hakikatlara pek büyük bir bağlılıkla sarılmak lâzım geldiğini, bu hassasiyetin zamanla söndüğünü ve kitap ehlinin bu yüzden kalplerinin katılaşmış ve ço-ğunun fıska duçar olmuş bulunduğunu ifade eden bu âyet, psikoloji-nin hassasiyet kanunlarından gâyet mühim bir kanunu, ilâhî bir ka-nunu ihtiva etmektedir :

Malûm olduğu üzere, her his bir değişiklik ile ve o değişikliğin şiddeti ve ansızın gelip gelmemesi ile mütenasiptir. Susamış bir ada-mın ilk yudum suda bulduğu lezzet son yudumunda yoktur. Büyük bir ikbal veya zaferin ilk neşesi gittikçe azalır. Nihayet duyulmaz olur. Aynı nimet veya sıkıntı içinde bulunan insanlar, her zaman sevinç ve kederde müsavi değildirler. Çünkü, o nimet veya sıkıntının daha ön-ceki şartları, meselâ, artarak veya azalarak vukua gelmesi gibi de-ğişikliklerin o sevinç ve kederde alâkası vardır. Yoktan bin lira kazan-mış adam ile, on bin lira servetinin dokuz binini kaybetmek suretile bin liraya mâlik olan iki adamdan birinin hissi sevinç, diğerinin hissi keder olur. Bu itibarla, devamdaki intizamın ve zaman geçmesinin has-sasiyet üzerinde büyük tesirleri vardır.

Eğer akıl ve fikir noksan ise, dış değişiklikle vukua gelen o elem veya lezzet çabuk söner, geçer. Ve eğer o değişiklik devamlı bir sebebe, akli sebebe dayanıyorsa, o sebebin anılması ve hatırlanması elem ve-

ya lezzeti yeniler. Bunun içindir ki; **aklı lezzetler ebedi, hissi lezzetler fânidir** derler. Yoksa akli lezzetler, mahiyet itibarile, hissi lezzetlerden başka bir şey değildir. Çünkü, her lezzet bir histir. İnsan, kendi kendine yaptığı bir muhakeme ile halini, geçmiş ve geleceği ile tadil eder. Bugünkü büyük bir sevince yarınki muhtemel bir kederin, veya bugünkü büyük bir kedere yarınki bir ümidin karşı çıkması ters tesir yapar. Hayatta tedbir, bu çatışmanın ve tercihin idaresi demektir. Akılcı olmaktan, düşünmek hassasından mahrum olan ruhlar, hassasiyetin sebepleri ile değil yalnız o günkü neticeleri ile alâkalanacağından, zaman geçimi hükümlerine çabuk maruz olurlar. Cüz'î felâketlerde derhal ızdıraba düşerler.

İnsanlık, Bakayı büyük bir zevk bilmekle beraber, yenilikten lezzet alır. Fakat, sevilen yenilik ölümün yeniliği değil, hayatın yeniliğidir. Lebid :

Liküllü cedidin lezzetün gayre inni

Vecedtü cedidelmevti gayre lezzin

beytile;

«Her yeninin bir tadı vardır, fakat ben ölümün yenisini tatsız buldum» diye büyük ve basit bir hakikat söylemiştir. İnsanda yeniliğe meyil, bir taraftan, ruhun temayüllerindeki sonsuzluktan, diğer taraftan da, her gün oluşan hayatın, hâdiselerin yenilikleri içinde devam edip gitmesinden dolayıdır. Beka içinde yenilenme, yenilenme içinde beka, işte nefsin aradığı budur. Nefsi vicdanın asıl zevki bundadır. Ve bunun içindir ki, bekaya dönük akıl ile, yeniliğe dönük hissin birleşmesine bağlı kalır. Yoksa, herhangi bir yenilik sevgisinin manası yoktur. Dış âlemnden aldığımız bütün duygular değişikliğe ve yeniliğe bağlıdır. Elemler de dıştan aldığımız bir duygudur. Fakat, elem getiren yenilik sevilmez. Her elem ölüm habercisi gibi görüldüğü için elem, her lezzet, hayatı teyid edici görüldüğü için lezzet olur. Kâmil nefislere bunlar oldukları gibi görünürler. Bu nefisler, bazı lezzetleri elemin, bazı elemleri lezzetlerin takip edeceğini bilirler. Bazı elemleri kabul, bazı lezzetleri reddederler. Lezzetleri ve elemleri, hissi haysiyetlerle değil, akli haysiyetlerle muhakeme ederler. Hissiyattan mâkulât, mâkulât-tan hissiyat çıkarırlar. Çünkü, bunlar, akıl ve hissin buluştuğu noktada, nefsi bir vicdana sâhiptirler. (**Nefsi Emmare**) değil (**Nefsi Mutmainne**) erbabıdırlar. Küçük tecrübelerle aldanmazlar. Tecrübeler arasındaki benzeş cihetini gözetirler. Aynı zamanda akıldan sebepler bulmağa mahkûm kalmayıp yarınki tecrübenin değişik tarafı olabileceğini de bilirler. Ve burada akılcılıklarını ve duyguculuklarını Cenâbı (**Müsebbibülesbab**)a raptederek bir kulluk hissiyle sonsuzluk sahasına

atılırlar. Sırf hissi vicdan ile yürüyenler, küçük tecrübelerle bağı kalıp elem ve lezzetlerin esasından ve neticelerinden gâfil bulundukları gibi sırf akli vicdan ile yürüyenler de, küçük tecrübelerin verdiği görme zevkinden gâfil ve aklın esasında gizli hissi tecellilerden de mahrum olurlar. Çünkü akıl, mücerret bir zihniyetten ibarettir. Zihin ise, bizzat hâdiselere şahit olan bir vicdan değil, vicdanın mâzi kıymetini hâizdir. O zihniyetin hal ve istikbal ile münasebetidir ki asıl vicdan zevkini teşkil eder. Meselâ, akıl bir kere Allah'a götürür.

Fakat o akla karşı olmayan hissi vicdandır ki; günlük hâdiseler ile buluşmanın zevkini tazeler durur. Hisleri kapanmış olan, sırf aklın işi, sönük bir geçmiş intibah hayal gölgesinde donup kalmaktadır. İlk idrâk neşvesini veren intibahın temeli ne kadar zaman aşımına uğrarsa o neşve o nisbette söner, yerine kasvet gelir. Peygamberin devri uzaklaştıkça, gençlik heyecanı geçtikçe, kalpleri bir soğukluk kaplar, anma ve düşünme devamlı ve muntazam hassaslığı heyecana getiremez olur. Hayatta vukua gelen hâdiseler birbirine benzer şekilde devam edip giderse, alışkanlık hissi parlaklığı yok eder. Yeni değişiklikler vâki olursa, bu değişikliklerin, kanunlarına ve vicdanî temel kaidelerine göre, mutalâası güçleşir. Ruhlar, yeni hâdiseleri aslî esaslarla telif edemedikçe vicdanî buhran ve ızdırab hâsıl olur. Halbuki, keyif veya ızdırab içinde, isabetli karar verilemez. Bu suretle haktan uzaklaşmış ve beka müphemlik kazanmış olur. Bu sıkıntı ve buhran, tahammül edilmez bir hale gelince, gönüllerde gelişi güzel bir yenilik meyli uyanır. Arz ve izah ettiğim gibi, her yenilik hayat olmayacağı, yeniliğin değeri, ihtiva ettiği birbirine benzeyiş bakımından, devamlılığı ve bekayı sağlayabilmesinde ve değişikliğin ve korunmanın büyüklük derecesinde gizli bulunduğu için, birbirine benzeyiş vasfından mahrum ve mutlak bir ayrılığa gidecek olan yenilikler, artık yenilik değil devamlılığı yıkan değişikliklerden ibaret kalır. Bir aslın gelişme seyrini takip etmeyen ve ilk vukua gelenin etrafında bir tekâmül silsilesi alamayan yenilikler, tam bir ölümdür. Buna, Şeriat dilinde (**Kötü bid'at**) denir. Hep şair olmak isterseniz, hakikatın darbeleri karşısında nazım ve ahengi kaybedersiniz. Hep akıllı ve mantıklı olmak isterseniz, henüz kavrayamadığınız hayat tecellileri karşısında, kötümser olursunuz. Hep fâil akıl olmak ve her şeyi, sebeplerini araştırarak halletmek isterseniz, gelecek hak tecellileri karşısında, kör bir müteassıp olursunuz. Hakkın ilhamından, tecrübenin feyzinden mahrum kalırsınız. Aklınızı imkânlarla göre kullanırsanız, her yeni tesir altında başka bir kalıba giren bir havaî olursunuz. Fâil akıl, yeni fikir ve neticeye varmak sonu olan, kaabil akıl, yani irâde ve arzuya göre hareket edebilmek, tecrübe ve istikra, sonsuz olandır. Fakat, o sonu olanlar, Hay

ve Kayyum olan Hakkın birliğine dayanarak bir varlık şekli bulabilirler. Bütün varlığınıza Hakka bağlı değilseniz, aklınıza gelenler ve hislerinize çarpanlar (Şirk) içinde yüzer. Fâil aklın sonsuz olan (İstin-taç) ından bile mahrum kalırsınız. Hakka bağlı iseniz, hem akıl ve hissinize gelenler çoğalır ve hem de ruh birliğinizi ortadan kaldırmayacak muntazam bir tarzda, devam eder. Bu sayededir ki yalnız nevinizin bekasını değil, şahsî bekanızı bile temin etmek saadetine mazhar olursunuz. Cenabı Hak, âlem dediğimiz şu bitmez tükenmez yeniliklerin birlik nizamını yaratıp idare eden mutlak kudrettir. O kudrete dayanan bir dinin sonu yoktur. Böyle bir din, bir tekâmül safhasında durup kalacak iptidai bir vâkıa değil, her tekâmülü ihtiva eden rahmanî ve rabbanî bir hasisedir. İşte (İlemû ennellâhe yuhyilarda bade mevtiha ilâ.) âyeti : «Ey müminler, biliniz ki Cenabı Allaha yalnız aklen değil, aklen ve hissene bağlı olan insanlar için zamanın geçmesi korkusu yoktur. Onlar, eskidikçe yenilenmek imkânını bilmeli, parça parça gelen yeni şevkler içinde ebedî olarak kalabilmelidirler. Bu din, mahdud bir tekâmül safhasında durulmak için indirilmiş bir din değil, sonsuz tekâmül mertebelerini idare için indirilmiş ve hakkın esaslarını ihtiva eden, umuma şâmil bir dindir,» gibi bir meâl ifade ve işaret etmektedir.

Allah'ın kitabından aldığımız bu mânâ ve esas, Peygamberimizin bir hadisi şerifinde de izah olunmuştur. Peygamberimiz buyuruyor ki :

(İnnellâhe yebasü lihazihilümmeti alâ resi külli mieti senetini men yüceddidü lehâ dinehâ)

(Cenabı Allah hiç şüphe yok ki her yüz sene başında, yani her asırda, bu ümmete dinini yenileştirecek adam veya adamlar gönderecektir) diye bir vaadi ifade eden bu hadisi şerîf aşağıdaki noktaları ihtiva etmektedir :

- 1 — İbaredeki (Gönderme) sözü dini yenileştirecek olanı vaad ediyor.
- 2 — Dinin yenilenmesi lüzumuna işaret ediliyor ve bu, her asır olarak zamanla tahdit ediliyor.
- 3 — Ümmetin her asır başında bir yeniliğe teşvik edilmesi ve bunun yapılp kabul edilmesi imâ olunuyor.
- 4 — (Hâzihilümmeti) ibaresi, yenilikler yapılırken, Müslüman ümmetinin esas hüviyetinin mahfuz kalacağına, yeniliklerin bir değişme değil, bu hüviyeti teyid ve devam ettirmesi lüzumuna dair katî bir emirdir.

5 — Yeniliği yapacak olanın bir şahıs olacağına işaret vardır.

İşte Hazreti Peygamber (Sallâllâhü aleyhi ve sellem) bu suretle bize uzun müddet, zaman aşımının neticelerinden sakınmak ve kurtulmak yolunu ve bunun nasıl yapılacağını göstermiştir. Demek oluyor ki; her asır başında, dinimizin yenilenmesini beklemek hakkımız ve bu yeniliği yapacak olanın nâil olabilmek için çalışmak vazifemizdir. Biz vazifemizi idrâk edersek, Cenabı Allah da vaadini yerine getirecektir. Bu suretle, zaman geçmesi sıkıntısından kurtulmuş olacağız. Peygamberlik nuru uzaklaştıkça biz ona yaklaşıcağız ve bu sayede hassasiyetimizi muhafaza ederek neşveden neşveye koşacağız.

Şimdi, aklı ve ilmi esasları sâbit ve mahfuz olan dinimize, bu yenilik nasıl gelebilir? Bid'at fikrine karşı olan büyük dinimiz bu yenileşmeyi nasıl sağlayacak? Şunu iyi hatırlamak lâzım gelir ki, her zaman söylediğim gibi, yenilik, değişmek ve bozulmak demek değildir. İslâm'da en büyük düstur Allahın Birliği olduğu için, bütün diğer esaslar bu Birlik düsturunun gelişmesi bakımından tesirli olacak ve bütün yeniliklerde bu görüş mahfuz tutularak (Ümmetin Hüviyeti) gözetilecektir. Bu suretle, her asırda vukua gelen fikrî ve maddî hâdiseler tecrübe ile tetkik edilip esasların tatbik şekillerine bakılacak ve bu suretle, bir taraftan, Tecrübi ve İstikraî, diğer taraftan, Akli ve İstintacı iki yönlü bir seyir ile, buluşma şekline varılacak ve neticede, ümmetin hayatına şuurlu veya şuursuz olarak giren yeni hâdiselerin dinî ve şer'î sahih nesebi belirtilip tesbit olunacak, tehlikeli âraz olan bid'atlarla hayat sebeplerinden ileri gelen yeni gelişmeler birbirinden ayrılıp, bir kısmı silinecek, bir kısmında karar kılınacak ve nihayet, akıllar ile hisler birleştirilecek vicdanlara, yeni ihtiyaçları tatmin eden yeni bir şataret ve emniyet neşvesi verilmesine itina edilecektir. Nas halindeki esaslar muhafaza edilecek ve fakat teferruat ve tatbikat bakımından yenilikler husule gelecek, daha doğrusu, benimseyeceğimiz yeniliklerle benimsemeyeceğimiz yeniliklerin hududu ayrılmak gibi vicdanî bir gelişme elde edilecek ve bu yoldan içtimai nefis fetret ve nifaktan kurtulacaktır. Yenilik yapacak olan, birliği kırmayacak, şıkkı arttırmayacak, işin esasını, inkâr etmeyecek, teferruatı asıldan ayırmayacak, istikametden sapmayacak, mücerret heveslere kapılarak ümmetin vicdanını yabancı vicdanlar gibi yapmağa çalışmayacak ve ümmetin şahsiyetini ortadan kaldıracak bid'atlere yol açmayacaktır. Yenilik bize nefret değil sevgi aşılacak, korku ve endişe değil güvenlik getirecektir. Her asrın tarihini güzelce zaptetmek ve o tarihte, şer'î sebep ve illetlerin ameli kıymetlerini ve içtimai neticelerini tetkik ve bu suretle geçen asrın bir fezlekesini yapıp gelecek asrın ihtiyaçlarını tayin eylemek :

İşte, peygamberlerin varisleri olan din âlimlerinin vazifeleri budur. Bu ihtiyaçlar, bazan nazari bazan da ameli kıymetleri hâiz olur. Nazari ihtiyaçlar ilmi, ameli ihtiyaçlar ameli şahsiyetler ister ki yenilik yapacak olanlar bu şahsiyetlerden zuhur edecektir. Bu şahsiyetlerin de ümmetin içtimai şahsiyetinden yetişmiş olmaları lâzım gelir.

Kelâm ve hikmetin bilcümle ilim ve fenler ve bütün akıl meseleleriyle, fıkhnın diğer mevzuat ve içtimai ilimlerle, hadis ve tefsirin ahlâk ve edebiyat ve bütün dinî ve insanî meselelerle olan alâkaları bu suretle kuvvetlendirilmiş ve nemalandırılmış olur. Bir taraftan hak ve bâtılın, diğer taraftan güzel ve çirkinin ölçüleri izah ve tamim edilir. Halden meyus olan gönüller, gelecek için cavidanî bir aşk bahşedecek olan emel ve mefkûrelerle doyurulur. İlim ve akıl, yeni hâdiseler içinde, içtimai vicdanın birlik halinde devamını emniyet altına alarak, dini ve içtimai zaruretleri takviye eder. Hayat da, bu birlik içinde, içtimai nefsin aşk ve heyecanını gıcıklar. Birbirinden nefret yerine birbirine sokulmak gelir. Ruhlar ve kalpler (**Livay'î Hamd-i Ahmedî**) altında toplanır, Rahmanın Arşının gölgesinde öpüşüp koklaşacak tatlı bir hayata kavuşur. Artık (**Eşhedü en lâ ilâhe illâllâh ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve resulühu**) kelime-i şهادeti ağızdan çıkıp havaya karışmaz, bütün manasile gönüllerde ve bütün vazifeli azâmızda, gözle görülecek şekilde, oynar durur. Tekbir gulgulesi en heyecanlı marş olur. Ebedilik sevgilisi görünür, yok olup giden şeylerin zevki hiçleşir. Bu sevgili karşısında, insanlık, aşktan aşka, feyizden feyize koşarak gelecek asırlarda daha yüksek bir kemale erişmek için hazırlanır. (**Lillezine ahsenülhüsna ve ziyade - Velayerhaku vücuhühüm ka-terün velazille Ulaïke eshabülcenne - Hümm fiha hâlidün**) sırrı çıkar.

Peygamberi Zîşan Efendimiz, bizi, bu suretle ,uzun süren zamanın doğuracağı fütur ve kasvetten kurtaracak ilâhî bir vaadî tebşir etmiş ve gerçekten bu ilâhî vaad zaman zaman tahakkuk ederek İslâmın nurunu ırktan ırka, memleketten memlekete götürmüştür. **1.000 tarihlerinden sonradır ki biz, feyzimizi bu düsturda aramadık.** Onun için bekamızı sağlayacak yeniliklerden mahrum kaldık. Heves ettiğimiz yenilikler hep ölüm getiren yenilikler gibi acı değişikliklerden ibaret kaldı. Yıktı, yapmadı. Bugün İslâm âlemi, büyük bir sükûtun ve aynı zamanda büyük musibetlerden doğan geniş bir uyanmanın helecanile, heyecan içindedir. Bu uyanma içinde Cenabı Haktan bize vaad ettiği o neşveyi isteyelim ve isterken de ilim ile dini, akıl ile hissi birbirinin karşısına getirirmeden, uygun olmayan ve çatlak medeniyetleri değil, insanlığa kemâl birliği ile yapışacak ve millî vicdanımızı kökünden kavrayacak olan hayırlı bir medeniyeti emel ve mefkûre bilelim. Avrupa, ilmile ve fenni ile barışamayan kendi dini karşısında, İslâmiyetin bunlarla pek

iyi barışacağını kavramış olduğu için olsa gerektir ki, Müslümanların, bir gün gelip, bu ahengi kurarak ve insan haklarının kudsiliğini yükselterek, bütün insanlara numune olacağından korkmuş ve bizi, irşat vadisinde, büyük delâletlere sevk etmek istemiştir. Avrupa, bizi ilmi şa'sasına hayran bırakırken, bizi, kendi his âlemine ve içtimâî değer hükümlerine benzetmeğe çalışmış ve dinimizdeki yenilik esaslarını bahis mevzuu yaparken, İslâm Dini terakiye mâni midir, değil midir? diye ortaya bir mevzu atmıştır ki bundan bütün maksadın, İslâm Dini'nin kendini korumak hassasını kırmak ve terakkiyi kendileri gibi olmak suretinde tefsir etmek cihetine matuf olduğu yazılan eserlerinden anlaşılmaktadır. (**Koran analysê**) namile, Kur'ân âyetlerini, Fransızca tercümelerine göre, bir takım mevzulara ayırıp tahlil eden mühim eserin hâşiyelerindeki notlara dikkat edilirse, görülür ki Avrupa bizim yaptığımız son yenilikleri ya Protestanlığa veya diğer bir Avrupa mezhebinin tesirine atfetmekte ve bunları hep kendilerine bende yapmak gibi bir gâye ile mutalâa eylemektedir. Fakat, Avrupa, korkmasa idi, bir kendi ilim ve felsefesine bir de dinine bakardı da o ilim ve felsefe ile taban tabana zıt olan dinini bize aşılamağa çalışmaktan vazgeçer, o ilim ile kucaklaşacak olan İslâmiyeti tervice uğraşır ve İslâmın hayatına ızdırıp vermekten zevk almazdı.

Bugün bütün insanlık içtimâî islâhât ihtiyacını duymaktadır. Bu, ancak, tek bir Hakka tapan İslâm dininin düsturları ve bu düsturların yeni ilmi ve hissî gelişmelerle teyidi suretile mümkün olabilecektir. Ben, bu kitabı terceme ederken, sadece, Garp aklının kûnhünü öğrenmek sevdasını taşıyordum. Fakat, neticede anladım ki, o akıl, bütün cereyan ve seyri ile, bizim dinimiz olan Allahın Birliği akidesine doğru koşmuş ve bütün arzulara rağmen, gerek dinsizliği ve gerek Teslisi tesbit edememiştir. Onu takip ederken, İslâmiyetten aldığım akıl ve felsefem, sarsılmak şöyle dursun, gittikçe kuvvet kazandı, gelişecek noktalar buldu. Şimdi, bizden evvelkilerin felsefî bilgileri, bu üslupta, bir Tarih ile gösterilebilir ve **Dekart**'tan başlayan son asır felsefe ile tanışmamız sağlanabilirse, felsefenin İslâmdan maada bütün dinlere haram olacağını bilfiil isbat etmek mümkün olacaktır. Ve fenlere, akli ve dinî, hâkimiyeti biz kazanmış olacağız. Bu kitaba bir «**İslâm Felsefesi Tarihi**»ni eklemeyi gönlüm pek arzu ediyordu. Fakat, imkânların azlığı içinde bu kitabı meydana getirmeğe çalışırken, elde edilen kısımların neşrini uzun müddet geri bırakmak endişesi o arzuma mâni oldu.

Malûm olduğu üzere, İslâmda felsefe muhtelif mühim devirler geçirmiş ve en sonunda üç mezhep esası suretinde karar kılmıştır. Bunlardan birisi (**Feylezoflar Mezhebi**) dir ki, başlıca (**Meşâiye = Aristocu**)

ve (İşrâkiye = Yeni Eflâtuncu) şubelerine ayrılır. Bu mezhep, umumî felsefeyi bütün kısımları ile takip eder, ve felsefî bahislerin İslâmî görüşlerle sıhhate kavuşmasını gösterir. Başka bir tabirle, dinden, sırf felsefî bakımdan, bahseder. Bu mezhep, Aristo ve Eflâtun mezheplerinin uyuşturulması vadisinde giderek biri Aristo tarafına diğeri de Eflâtun ve İkinci Eflâtun taraflarına meyleder. İkisi de Doğmatik olmakla beraber, gerek bilgi bahsinde ve gerek vücut bahsinde, hayli farkları vardır.

İkincisi (Mütekellimin) mezhebidir ki asıl İslâm Felsefesini ihtiva eder ve Dinî Felsefe ile din felsefesinin ahengini bulur. Bu mezhep, Doğmatizm ve Şüphecilik (Scepticisme) şubeleri gibi iki şubeyi, bilgi bahsinde ihtiva etmekle beraber, vücut bahsinde (Revâkiye = Stoacılar) ye benzer. Zihni vücudu inkâr eder ve fakat Allahı bilmek bahsinde (Revâkiye = Stoacılar) den büsbütün ayrılır.

Üçüncü mezhep (Sofîye = Tasavvuf) mezhebidir ki vücut bilgisinde (İşrâkiye = Yeni Eflâtuncu) ve İskenderîye Mezhebine benzerse de ameli gelişmelerde büyük farklar gösterir. Ben kitap içinde, arasına bu mezheplere temas eden bazı meselelere hâşiyelerle işaret etmekle yetindim. Fakat, bu mezhebi, işbu kitabın numûnesine uyararak, tahlilî bir Felsefe Tarihine bağlamak, bugün için hayli zor, mühim bir iş olacaktır ki, bunu benden değil, medreselerimizde ve üniversitelerimizde bu derslerle alâkadar olanların vazifelerinden beklemek daha muvafık olacaktır. Ben kendimde, hareket noktama dönmek için, kuvvetli bir arzu duymaktayım. Bakalım istikbal ne doğurur?

Bu izahlardan anlaşılacağı vechile, zamanımızda fenler, birbirine yardımcı olmak ihtiyacını muhafaza etmekle beraber, felsefeye karşı bir nevi muhtariyet ilân edilmiştir. Fenlerden her biri, görünen hâdiselerin bir neville alâkadar olarak kendine mahsus bir varlığa sâhiptir. Feylezof, bunlar hakkında umumî malûmata mâlik ise de, her birinin iç bünyesi, ilerleme ve gelişmeleri müstakil bir seyir takip ettiğinden, bunlar artık feylezofun selâhiyet dairesinde değil, mütehassısların elindedir. Bu fenlerden her birinin az çok temel kanunları, hususî yolları vardır. Her fennin temel kanunları ile bunlardan çıkan fer'i kanunları arasındaki münâsebetler o fennin husûsî felsefesini teşkil eder. Fakat, bu temel hususî kanunlar ve usuller yine bir takım küllî esaslar ve umumî usullerle alâkadardır ki işte felsefe ve felsefe şubeleri bu umumî kanunları ve usulleri ihtiva eder. Bu itibarla, bugün Felsefe : Psikoloji, Mantık, Ahlâk, Metafizik, Teoloji (İlâhiyât) namile beş şubeye ayrılmıştır. Kitabımızın aslı, felsefenin muhtelif bahislerini bu beş kısma ayırarak, tarihî seyirlerini göstermiş ve sonra bir de «Doktrinler tarihi» ilâve etmiş ve bu tarihleri üç çağ tertibine tâbi tutmuş-

tur. Eski Yunan'ın başından sonuna, Hristiyanlığın zuhuruna kadar İLK ÇAĞ veya Öndekiler (Mütekaddimin), Hristiyanlığın zuhurundan Dekart'a kadar ORTA ÇAĞ veya Ortadakiler (Mutavassıtın), Dekart'tan sonrakine de SON ÇAĞ veya Sonrakiler (Müteahhirin) Felsefesi adı verilmiştir. Fakat, okuyucularıma takdim ettiğim kısmın, Metafizik ve İlâhiyat kısımları olduğunu da arz eylemiş idim.

Metafizik, tabiatın son sınırı, esası ve ilk illeti demektir. Tabii ilimler, mevcudattan, külli vücud itibarile değil, mevcud bir nevi olan hususiyetleri bakımından, bahsettiği halde, Metafizik, bu hususiyetleri nazara almayarak, hepsinin birleştiği taraftan, yeni var oldukları için varlıklardan bahsettiği için, mevzuu, cismanî ve hatta manevî hâdiselerin en son hudududur. Bunda, meşhur olan iki bahis vardır. Biri bilgi bahsi, diğeri mevcud veya vücud, başka bir tabirle âlem bahsidir. Bu kitapta evvelâ bilgi yani ilim bahsinin tarihile başlanmış ve bu bahiste doğmatik bilginin imkânı veya imkânsızlığı meselesi ele alınarak ilk önce (Evet) veya (Hayır) cevabına göre (Doğmatizm) ve (Septisizm = Şüphecilik) namlarını alan ve bir taraftan Sofizme diğeri taraftan İdealizme kadar giden mesleklerin tekâmül tarihleri takip olunmuştur. Mevcud bahsi, madde, ruh, cevherlerin münasebetleri unvanlarile üç fasla ayrılmıştır ki asıl vücud bahsi bu üçüncü fasılda tecelli etmektedir.

İkinci kitap olan İlâhiyât veya Din Bahsi kısmında ise, ulûhiyet hakkındaki iptidai Yunan tasavvurlarından başlayarak Allah'ın varlığına dair delilleri, Allah'ın hakikati ve sıfatları bahsile, çağlar sırasile, ayrı ayrı bahisler olarak, takip edilmiş ve Ahiret Hayatı faslile son verilmiştir.

Terceme esnasında, bazı bahislere tarafımdan hâşiyeler eklenmiş ve bu hâşiyeler az çok bahisleri tahlil eden vasıfta olmuştur. İstılâhları mümkün mertebe sadeleştirmeğe çalıştım ve aslın hususiyetini harfiyyen takip etmekle beraber ifadede mümkün olduğu kadar açıklığı ve lisanımızın lehçesini muhafaza etmeği tercih ettim. Aslın kaynaklarındaki remizlerini göstermeği ihmal edemedim. Bazı istılâhların Fransızcalarını da tesbit ederek kitabın baskısını bitirmeğe gayret edeceğim. Bana yeni bir kitap yazmaktan daha zor gelen şu tercemeye sar-

fettiğim emek mutalâa erbabının rağbetile karşılanırsa, belki sevinme vesile olur. Hastalıklı bir vücudun ve muhtarip bir hayatın pek tabii olan kusurlarını görmemezliğe gelerek, hizmetimi tamamlayacak lûtfkârlığı esirgememelerini himmet erbâbından ricâ ve her husûsta sübhânî tevfiâtına mazhâr buyurmasını Cenâbı Haktan niyâz ederim. (3)

İstanbul - 8. Haziran. 1923

Elmalılı Hamdi YAZIR

-
- (3) Eser, mütercimin önsöz sonuna ilâve ettiği Mevlânâ'nın Farsça bazı beyitleri ilk baskıda çıkmış ise de zamanımızda, yeni nesillerin bu Farsça beyitleri anlayıp zevkine varmalarına pek imkân göremediğimizden, bu ikinci baskıda, aynı Farsça beyitler, önsözün sonuna konulmamıştır.

Bu vesile ile bir noktaya daha işaret etmek gerekiyor. Mütercim, bugün (filozof) denilen kelimeyi, evvelce herkesin söylediği gibi (feylesof) şeklinde söyleyip kullandığından, bu baskıda da, o kelime, aynı şekilde kullanılmıştır. Okuyanların garipsemesi için bu açıklama yararlı görülmüştür.